

Estetisk-filosofiska fakulteten

Rune Wettström

Rolf Edberg

En modern renässansmänniska

En studie av ett miljöfilosofiskt författarskap

Rolf Edberg

A Modern Renaissance Man

A study of the authorship of an environment philosopher

Idéhistoria

D-uppsats

Datum/Termin: 2008 VT
Handledare: Conny Mithander
Handledare: Stefan Widqvist
Examinator: Adrian Velicu
Löpnummer:

Abstract

In this essay I have tried to present the ideas and thoughts of the Swedish author Rolf Edberg (1912-1997), journalist, ambassador and county governor. By many regarded as an environment philosopher and the introducer of deep ecology into Sweden. The essay emphasizes Edberg as a modern renaissance man of important knowledge with a rhetorical force to present and generalize the problems the planet Earth is meeting. The paper compares him with Henry Thoreau but also finds a close but perhaps unintended relationship with the German philosopher Ernst Haeckel although Edberg himself claimed to be a Darwinist at heart.

The essay stresses on four characteristic features in his authorship namely 1) a holistic view of nature and man, rejecting dualism for monism; 2) a cosmic relationship within the whole universe and also between organic and inorganic matter; 3) the planet Earth is in a crisis due to an uneven and unjust distribution of the resources of the Earth, the nuclear weapon threat and the overpopulation; 4) the evolution and not the religion has the answer to our existential questions.

Innehållsförteckning

Förord	2
Inledning	3
Edberg – biografi	6
Källmaterial	8
Tidigare studier	9
Samhället 1955-1995	11
Synen på naturen och miljörelsens framväxt	16
Ebergs världsbild	24
Om människan och livet	26
Språket – tankens förmedlare	31
Den kosmiska samhörigheten	33
Överbefolkning	36
Kunskapens frukt	38
Kärnvapenhotet	40
Den känsliga balansen	40
Ett oavsiktligt budskap	41
En planet i kris – diagnos och motåtgärder	42
Slutdiskussion	44
Efterord	47
Källor och litteratur	49

Nu för tiden finns det professorer i filosofi, men det finns inga filosofer.¹

---

¹ Henry David Thoreau, Stig Åsberg and Frans G. Bengtsson, *Skogsliv vid Walden*, Ny utg. ed. (Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1979), s. 69.

Förord

För värmlänningen, åtminstone om han har några år på nacken, har Rolf Edberg inte bara varit deras uppskattade landshövding utan framstått som en miljöfilosof, ekosof. Han har inspirerat universitetet, då det ännu var högskola, att införa ekosofi i kursplanen. Han har också på universitetsbiblioteket en egen avdelning med delar av hans bibliotek samlade, där man också tills helt nyligen kunde möta honom i helfigur.

Tanken att därför ägna min D-uppsats åt Rolf Edberg som miljöfilosof, låg därför nära till hands.

När jag efterhand närmade mig Edbergs texter blev det inte i första hand en miljöfilosof och samhällskritiker utan en sökare av tillvarons frågor jag mötte. Med sin stora beläsenhet och sitt intresse för litteratur, filosofi och natur framstår han som bilden av eller stereotypen för en modern renässansmänniska.

När jag nu överlämnar uppsatsen till läsarens granskning, så ansvarar jag helt för de åsikter som här framförs. För utformandet har jag däremot haft starkt stöd och vägledning från mina två handledare Conny Mithander och Stefan Widqvist, vilket tacksamt noteras.

Inledning

För lite mer än 150 år sedan (1854) skildrade Thoreau naturen och det enkla livet vid Walden.² Som sentida arvtagare vandrar Rolf Edberg i samma landskap, om så på andra sidan havet, och ser människans plats däri på ett likartat sätt. Liksom Thoreau har han kunnat säga: ”Jag har strävat att känna mig stå på den linje, där två evigheter mötas, det förflutna och det kommande, och att gå på tå längs den linjen.”³ Den klassiska bildningen, skildringen av naturen och människans roll, den poetiska prosan förenar mer än vad tiden skiljer. Edbergs krav på hushållning av jordens resurser är ett eko av Thoreaus uppmaning: ”... låten edra handlingar vara som två och tre, inte som hundra och tusen; räkna i halva dussin i stället för i miljoner, och för edra räkenskaper på tumnageln!”⁴ Det kunde vara värt en studie att se paralleller och skillnader mellan dessa naturskildrare. Men min avsikt är inte denna. Den fråga jag ställer är vilka grundläggande tankar om tillvaron i stort för Edberg fram? Vari består hans samhällskritik? Vilka idéer om människan, naturen och universum kommer fram i Edbergs skrifter och vilken idéhistorisk tradition kan vi spåra. Jag har då valt att studera hans historiesyn, syn på utvecklingen, tankar om politik (globalisering, nationalstaten) och inte minst synen på naturen och dess hushållning. Vilken bakgrund och vilka är hans inspirationskällor? I hans samtidskritik blir frågan hur hans diagnos och lösning på samhällsproblemen ser ut. Uppsatsens kommer därför att beskriva, kontextualisera och analysera Edbergs världsbild utifrån hans texter från 1966 till 1998.

Min metod har varit att utifrån olika perspektiv söka finna kärnan i Edbergs världsbild. Svaren på dessa frågor kommer att leda till fyra centrala teser om hans miljöorienterade författarskap: 1) Edberg har en holistisk syn på naturen och människan och ser dualismen som ett av människans stora misstag; 2) Allt ingår i ett kosmiskt sammanhang; 3) Planeten Jorden befinner sig i kris präglad av kärnvapenhot, överbefolkning och orättvis fördelning av jordens resurser; 4) Evolutionen och inte religionen har svaret på våra existentiella frågor.

Tolkning av texterna har skett i ett längd- och tvärsnitt, där problem i det idémässiga motsvaras av motiv i det stoffliga. Jag har inte strävat efter en strikt

---

² ibid.

³ ibid., s. 71.

⁴ ibid., s. 167.

motsvarighet utan en en-till-många relation. Det stoffliga har fått bilda underlaget för den idémässiga analys som presenteras.

Schematiskt kan angreppssättet beskrivas:

Edbergs världsbild. Det empiriska materialet har samlats under skilda rubriker och bidrar till det idémässiga innehållet så som det framgår av följande sammanställning.

	Holistisk syn och dualismens misstag	Kosmiskt sammanhang	Jorden i kris	Svar på de existentiella frågorna
Om människan och livet	XX	X	X	X
Språket		X	X	X
Den kosmiska samhörigheten		XX		
Överbefolkning			XX	
Kunskapens frukt	X		X	X
Kärnvapenhotet			XX	
Den känsliga balansen		X	XX	
Ett oavsiktligt budskap			X	
En planet i kris – diagnos och motåtgärder			XX	

X: relevant XX: mycket relevant

Även om ingen mall finns för hur en idéhistorisk behandling av de studerade texterna skall ske, så finns ändå vissa särdrag som utmärker den idéhistoriska skrivningen. En sådan är att tolka texten utifrån det sammanhang där det uppstod. Teori, tolkning och metodik kräver därför sin förklaring. Lennart Olausson konstaterar efter ett möte mellan fyra idéhistoriker, en filosof och två litteraturvetare sommaren 1993 att någon enkel receptbok inte finns.⁵ Att söka efter en konsistent teori med generell tillämpbarhet får vi nog betrakta som fåfängt. Däremot bör vi kanske redovisa grunderna för tolkning av de texter vi vill undersöka. Förutom att vara relevant för syftet med vår undersökning kan vår tolkningsstrategi lämpligen luta sig mot några redan beprövade. Relevant för denna

⁵ Lennart Olausson, red., *Idéhistoriens egenheter : Teori- och metodproblem inom idéhistorien* (Stockholm ; Stehag: B. Östlings bokförl. Symposion, 1996), s 9.

undersökning är att söka författarens intention med sina texter. Normalt för skönlitterära texter söker man inte identifiera berättarjaget med författaren, vilket vi här gör. I vår förståelse av författarens mening söker vi hjälp av de referenspunkter som vi kan finna i den givna kontexten. Författarens kontext är här avgörande. Den hermeneutiska metod jag använder mig av lånar drag av Gadamer. Denne vänder sig mot den hermeneutik, som drar in författarens liv i tolkningsarbetet. Att förstå texten är att förstå den mening texten har utan att sätta sig in i författarens själsliv.⁶ I vår förståelse av texten måste vi utgå ifrån att den är meningsfull och motsägelsefri med avseende på de sanningsanspråk texten reser. Textens mening framkommer då uttolkarens ”meningshorisont” och textens meningsbakgrund fås att sammanfalla.⁷ Genom att min, uttolkarens, och författarens ligger så nära i tid, kan de förståelsehorisonter som Gadamer diskuterar, lättare fås att sammansmälta. De kontexter jag valt presenteras nedan. Förutom en allmän sociopolitisk kontext med viss tyngdpunkt hos arbetarrörelsen och vissa miljöhändelser, så lyfts också en miljöideologisk kontext fram. Motivet för att välja dessa kommer att framgå, men skall här kort ges en förklaring. Den allmänpolitiska verkligheten skulle komma att spela en avgörande roll för Edbergs karriär och ställning som landshövding. Vid sidan av det politiska fältet rör sig Edberg också inom en miljödiskurs, vars konturer här får sin beskrivning. I stort har jag sökt skildra den tid och de skeenden som varit Edbergs. Som journalist och politiker var Edberg givetvis särskilt kunnig och intresserad av vad som tilldrog sig i tiden.

Mer konkret kan vi fråga oss hur Edbergs texter kan läsas med tanke på att flera av hans böcker klassas som skönlitteratur, några som naturvetenskap, samhällsvetenskap eller geografi men ingen som filosofi. Några kanske läser dem som reseberättelser, andra ser självbiografiska moment och åter andra lägger vikt vid den samhällsvetenskapliga karaktären eller vid civilisationskritiken.

Edberg själv uttrycker gång på gång att han bara är lekman och undanröjer därmed kritiken att inte ge ordentliga referenser till dem han åberopar. Trots detta har jag valt att läsa dem som filosofiska texter. Inte minst kan detta motiveras av att han på flera håll uppfattas som miljöfilosof. Detta gäller även de böcker som av biblioteken klassats som skönlitterära verk. Att det är Edbergs röst och inte en fiktiv persons vi hör där, framstår klart för läsaren redan från början. Det framgår också av Edbergs korrespondens att han

---

⁶ Gunnar Skirbekk och Nils Gilje, *Filosofins historia* (Göteborg: Daidalos, 1995), s 732.

⁷ *ibid.*, s 733.

själv varit noga med fakta och bett olika experter kommentera olika uppgifter i hans böcker.

Jag har så studerat Edbergs skrifter men också delar av hans korrespondens, tal och efterlämnade papper. En fråga jag ställt till mig själv är om jag enbart skulle hålla mig till hans publicerade texter och utesluta hans korrespondens för att lämna denna åt hans biograf. Men när jag nu läst mycket av hans brev, föreläsningar och tal, så har detta påverkat min läsning av hans böcker. Jag finner att jag därför måste låta detta vara del av mitt redovisade källmaterial. De frågeställningar jag funnit mest framträdande har jag vid förnyad genomläsning sökt djupare kunskap om. Jag har inte gått utanför texterna i min tolkning men försökt analysera konsekvenserna och den djupare innebörden av Edbergs påståenden. Men självfallet står dessa i relief mot det samtida samhället.

En fråga som jag inte kunnat trycka tillbaka är om livshållning och livsåskådning kan vara disparata? Även där håller jag mig till texterna och gör inga försök till biografiska efterforskningar. Avgränsningen av materialet var ytterligare en fråga att ta ställning till. Tidigare studier, som jag senare kommer att redovisa, har begränsat sig till fyra centrala verk utgivna under åren 1966 till 1976. Eftersom Edbergs livsverk nu är avslutat, har jag valt att studera hans texter från 1966 fram till den 1998 postumt utgivna *Så Längre Skogen Växer*. Urvalet har då blivit fokuserat till hans litterära och miljöfilosofiska skrifter. Som kommer att redovisas under *Källmaterial* blir det framför allt från fem av hans böcker och ett av hans föredrag som mitt främsta material hämtas.

Efter inledning med en kort biografi, genomgång av källmaterialet och tidigare studier, så diskuteras samhällets utveckling under den tid Rolf Edberg huvudsakligen varit verksam som miljödebattör. Som journalist, författare, politiker och diplomat har han själv varit en del av denna utveckling. Hans första stora bok kom ut 1966. I de nästa två avsnitten tar jag upp synen på naturen och miljörörelsens framväxt följt av huvudavsnittet om Edbergs världsbild, hans samhällskritik och vilka lösningar han anvisar. Men låt mig börja med att kort beskriva vem personen Rolf Edberg var.

Edberg – biografi

Enbart en summarisk beskrivning av Rolf Edberg presenteras här och utan försök till några djuplodande psykologiska förklaringar. De flesta fakta har hämtats ur den minnesbok, som presenteras längre fram. Dessa biografiska fakta lämnas här enbart för att orientera läsaren om vem Rolf Edberg var men bidrar inte till min analys.

Rolf Edberg (1912-1997) växte upp i en frikyrklig miljö med en far som var frikyrkopredikant knuten till missionskyrkan. Efter studentexamen började han som journalist och blev tidigt chefredaktör för *Östgöten* (1941-1945) och därefter för *Ny Tid* (1945-1956). Båda var socialdemokratiska tidningar. Han blev sin tids yngste riksdagsman (1941-1944) och återkom till andra kammaren 1949 fram till 1956 då han blev utnämnd till ambassadör i Oslo. Han stannade där fram till 1967, då han blev landshövding i Värmland (1967-1977).

Han var under olika perioder ordförande i Publicistklubben, delegat i FN och Nordiska rådet ävensom ordförande i SIPRI⁸. Blev hedersdoktor vid Göteborgs Universitet 1974 och invald i Kungl. Vetenskapsakademien.

Några år efter hans död gavs en minnesbok ut, *rolf heter jag*.⁹ Denna innehåller, förutom personliga minnesbilder från personer i hans närhet under olika skeden av hans liv, även en hel del biografiska fakta liksom en utförlig sammanställning över böcker och skrifter från Rolf Edbergs hand. Minnesteckningar och reflexioner hittar vi också av Bo Landin i Edbergs postumt utgivna bok *Så länge skogen växer*¹⁰ liksom bland de föredrag som hållits vid edbergseminarierna 1998 till 2001¹¹. Högtidstalen får i skrift en lätt pompös karaktär, som då Ingemar Eliasson, hans efterföljare som landshövding åren 1990-2002, beskriver honom:

Vem var han? rolf edberg, skrev han sig. Som ville han att hans namn skulle bli ett med omgivningen. Inga versaler som ställer sig på tå och gör sig breda. Medveten om varje människas ansvar och betydelse, men ödmjukt sökande efter samband och insikter. Sådan var han, tror jag.

Vem han var kan annars beskrivas med yrkesbenämningar. Han var författare och vetenskapsman, politiker och ämbetsman, journalist och diplomat samt landshövding i Värmland. Men främst var han en intressant och varm människa.¹²

---

⁸ Stockholms internationella fredsforskningsinstitut

⁹ Johan Backlund, red., *Rolf heter jag:- En bok om Rolf Edberg* (Karlstad: Föreningen för Värmlandslitteratur, 2000), 222.

¹⁰ Bo Landin, "Av skog kommen" i *Så länge skogen växer: En berättelse om trädens betydelse*, red. Hans Strand and Rolf Edberg (Stockholm: Journal, 1998).

¹¹ Mikael Karlsson, red., *Skog i nord och syd: [En dokumentation från 1998 års edbergseminarium, Karlstad 20-21 Januari 1998]* (Karlstad: Edbergstift., 1998), 153.; Mikael Karlsson och Karin Elmered Vogt, red., *Sökandet är vårt största äventyr: Dokumentation från edbergdagen 19 oktober 1999, samt från edbergföreläsningarna åren 1998-2000* (Karlstad: Edbergstiftelsen, 2001), 108.; Karin Elmered Vogt och Edbergstiftelsen, *Planeten Oceanen : Vårt behov av vatten : En dokumentation från edbergseminariet 2001, Karlstad den 23-24 januari, 2001* (Karlstad: Edbergstiftelsen, 2001), 184.

¹² Ingemar Eliasson, "Förord" i *Rolf heter jag:- En bok om Rolf Edberg. Skrifter utgivna av föreningen för värmlandslitteratur*, red. Johan Backlund (Karlstad: Föreningen för värmlandslitteratur, 2000), s. 7.

Vid överlämnandet av Selma Lagerlöfpriset avslutar dåvarande landshövding Eliasson sitt tal: ”Vi vill fortsätta att härja vår jord, vi vill erövra och härska. Rolf Edberg har likt en Wibelius lagt sin bestämda hand på sitt knä och den andra på en imponerande trave egna böcker och säger till oss:

Häri har mänskligheten ett hopp, häri finns utmaningen. Ge dem en chans. Ge er själva en chans. Vi har en jord, en enda. Den är vårt gemensamma arv. Låt oss likt den ryske generalen vika undan och hylla Rolf Edberg sanningssökaren och profeten, som vår tids hjälte.”¹³

Edbergsstiftelsen bildades 1990 i, som de skriver, Rolf Edbergs namn och anda för att öka kunskapen om frågor kring miljö och hållbar utveckling.¹⁴ Konkret så utdelas årligen ett stipendium till en person som aktivt medverkat till arbetet med hållbar utveckling, speciellt i utvecklingsländer eller länder med svåra miljöproblem. Dessutom så arrangeras miljöseminarier med samma syfte.

En mer genomlysande biografi över Rolf Edberg återstår att skrivas. En del av det källmaterial, som jag utnyttjat, kommer säkerligen vara till nytta även därvidlag. En redovisning av detta lämnas i det följande avsnittet.

Källmaterial

Uppsatsen grundar sig i huvudsak på Edbergs skrifter efter 1966, då *Spillran av ett moln* kom ut och som blev hans genombrott som miljödebattör.¹⁵ Den följdes av *Vid trädets fot*, som var ”ett försök att reda ut några tanketrådar inför den snabbt annalkande hösten, och boken blev väl ett mer personligt dokument än något annat [han] skrivit”.¹⁶ *Brev till Columbus, Ett hus i kosmos, Tag vara på jorden, På jordens villkor, Dalens ande* kom alla ut under 70-talet och där fullföljer han sina tankegångar. I *De glittrande vattnens land* från 1980, *Här är vi hemma, Vårt hotade hem, Droppar av vatten, droppar av år, Jordens vatten, ... och de seglade ständigt, Årsbarn med Plejaderna, Och havet vilar aldrig, Så länge skogen växer* upprepar han till stor del sina tankegångar från 1970-talet.

---

¹³ Ingemar Eliasson, "Tal vid överlämnandet av Selma Lagerlöfpriset" i *Rolf heter jag -: En bok om Rolf Edberg. Skrifter utgivna av föreningen för värmlandslitteratur*, red. Johan Backlund (Karlstad: Föreningen för Värmlandslitteratur, 2000), s. 140 .

¹⁴ www.edbergstiftelsen.se, 2006-08-29.

¹⁵ Rolf Edberg, *Spillran av ett moln: Anteckningar i färdaboken* (Stockholm: Norstedt, 1966/1968), 189.

¹⁶ Rolf Edberg, *Brev till arkitekt Bobo Hjort*, Vol. Edbergssamlingen E1:5, 1975-04-16).

Förutom ett tryckt material har jag också studerat valda delar av det Edbergsarkiv som finns samlat hos Värmlandsarkiv.¹⁷ På arbetarrörelsens arkiv och bibliotek vid Norra Bantorget i Stockholm finns i SAP:s, Tage Erlanders, Alva Myrdals och Gunnar Myrdals arkiv med brevsamlingar, som mest belyser Rolf Edbergs politiska aktivitet. Jag har dock efter en grov granskning bedömt arbetarrörelsens material som i huvudsak perifert för min studie. De viktigaste källorna skulle visa sig bli böckerna: *Spillran av ett moln*; *Vid trädets fot*; *Brev till Columbus*; *Dalens ande* och *Droppar av vatten, droppar av år* samt föredraget *Att leva på Jordens villkor*. Vad annan forskning kommit fram till om Edbergs miljöinriktade skrifter behandlas i följande avsnitt.

Tidigare studier

Några omfattande studier av Edbergs författarskap föreligger inte. I detta avsnitt redovisas två idéhistoriska studier tillsammans med några porträtt med anknytning till Edberg som miljödebattör.

I en idéhistorik uppsats från 1986 har Johan Francke belyst Edbergs författarskap.¹⁸ Franckes syfte var att utifrån *Spillran av ett moln*, *Vid trädets fot*, *Brev till Columbus* och *Dalens ande* framlägga Edbergs ekologiska filosofi och världsåskådning, diskutera dennes plats i vårt sekels idétradition samt belysa den ekologiska filosofins och etikens konsekvenser.¹⁹

Han finner att Edbergs världsåskådning presenteras i stort i *Spillran av ett moln* från 1966. I de följande böckerna sker en fördjupning och fler aspekter av ekologisk filosofi och dess konsekvenser. De viktigaste böckerna därvidlag finner Francke vara *Vid trädets fot* från 1971, *Brev till Columbus* från 1973 och *Dalens ande* från 1976. Det är dock främst i dessa fyra som Edberg sammanfattar sina tankar om ekologisk filosofi och om världens materiella och andliga överlevnadsmöjligheter. Han baserar därför uppsatsen uteslutande på dem. Därutöver har Francke haft förmånen att få samtala och brevväxla med Edberg. Det finns därför anledning att tro att den tolkning han

---

¹⁷ Jörgen Sandström, "Rolf Edbergs arkiv" i *Rolf heter jag -: En bok om Rolf Edberg. Skrifter utgivna av föreningen för värmlandslitteratur*, red. Johan Backlund, Vol. 19 (Karlstad: Föreningen för Värmlandslitteratur, 2000).

¹⁸ Johan Francke, *Ekologisk filosofi och världsåskådning hos Rolf Edberg*, Vol. 12 (Stockholm: Univ., Avdelningen för idéhistoria, 1986).

¹⁹ *ibid.*, s. 4.

presenterar av Edbergs idémässiga bakgrund och inställning ligger nära den bild Edberg själv ville ge.

Francke konstaterar att Edberg inte tillför något nytt i sak och allra minst då för den nutidsorienterade. Det som enligt Francke utmärker Edberg är snarast sammanställningen av så många aspekter på människan i det kosmiska sammanhanget. Francke känner sig därför frestad, att på grund därav, föreslå en omprioritering av den västerländsk idétraditionen och omprövning av utbildning i ämnen som ekonomi och sociologi.²⁰

Ett feministiskt perspektiv anlägger Marie Persson i en C-uppsats från 1997 med främsta syftet att visa Edbergs ”syn på människan och med det kopplingen mellan kvinnan, naturen och Jorden”.²¹ Med en rad exempel påvisar hon olika manliga stereotyper. Hon anar också att ”Edbergs enhetstanke bär spår av en för honom förmodligen dold dualism, han ser förtrycket av andra kulturer och naturen men inte det av kvinnan.”²² Hon finner att han hämtat inspiration från Lucretius´ naturalistiska kosmologi. Galilei, Einstein, Darwin, Spinoza och Linné är ytterligare några vars inflytande hon spårar.²³

Edberg tilldelades Selma Lagerlöfpriset 1996. En av tillskyndarna var litteraturprofessorn Ulla-Britta Lagerroth som vid överlämnandet summerade Edbergs betydelse som ekosofisk realist.²⁴ I en senare föreläsning kompletteras bilden med några reflexioner kring Edbergs språk,²⁵

Vid 1998 års Edbergseminarium lyfter Sverker Sörlin fram det metafysiska inslaget hos Edberg. Har Edberg påverkats av den norske tänkaren Peter Wessel Zapffe eller av liknande tankegångar, som vi återfinner hos Camus i *Myten om Sisyfos*, om vårt metafysiska behov av att finna en mening med livet, en mening som inte finns? Om detta vet vi inget då det saknas en idéhistorisk analys av hans influenser och hans

---

²⁰ ibid., s. 3.

²¹ Marie Persson, *Om vikten av att kunna se det stora i det lilla. Idéhistorisk studie av Rolf Edberg, Ekosofin och de tre böckerna, Spillran av ett moln, Vid trädets fot och Brev till Columbus*, Vol. C-uppsats Ht-97, Umeå Universitet, 1997).

²² ibid., s. 42.

²³ ibid., s. 7f.

²⁴ Ulla-Britta Lagerroth, "Edbergs globalt viktiga budskap" i *Rolf heter jag - : En bok om Rolf Edberg. Skrifter utgivna av föreningen för värmlandslitteratur*, red. Johan Backlund, Vol. 19 (Karlstad: Föreningen för Värmlandslitteratur, 2000), 127-132.

²⁵ Ulla-Britta Lagerroth, "Det poetiserade budskapets makt - Några reflektioner kring Rolf Edbergs språk" i *Sökandet är vårt största äventyr : Dokumentation från edbergdagen 19 oktober 1999, samt från edbergföreläsningarna åren 1998-2000*, red. Mikael Karlsson och Karin Elmered Vogt (Karlstad: Edbergstiftelsen, 2001), 59-74.

tänkandes rötter, menar Sörlin.²⁶ Jag har inte heller i mitt material kunnat spåra några hänvisningar till Zapffe och Camus. Även Michael Karlsson hade vid miljökonferens i Karlstad året innan uttryckt samma önskan om en idéhistorisk analys av Edbergs författarskap men gav själv samtidigt en initierad betraktelse över Edbergs gärning.²⁷

I det följande avsnittet, *Samhället 1955-1965*, söker jag beskriva miljöfrågorna, naturvetenskapen, befolkningsutvecklingen, politiska klimatet och kulturfrågorna vid denna tid.

Samhället 1955-1995

Periodiseringen i detta avsnitt har som kommer att framgå inga skarpa gränser. Jag belyser samhällsklimatet under den tid som sträcker sig från tiden närmast före tillkomsten av Spillran av ett moln fram till sista författargärningen. Framställningen avser inte att ge en uttömmande helhetsbild utan enbart att exemplifiera med några globala, regionala och lokala händelser som påverkade samhällsdebatten. En faktor att räkna med, som inte tas upp till diskussion, är massmedias utveckling mot allt tuffare rapportering.

När Tage Erlander²⁸ blickar tillbaka på 60-talet inleder han minnena lakoniskt: "1960-talet var fyllt av dramatik".²⁹ Med dagens mått var levnadsstandarden låg vid slutet av 50-talet. Trots stora framsteg med höga produktionssiffror och låg arbetslöshet kunde inte alla förväntningar, speciellt inom bostadssektorn, infrias. Inflyttningen till storstäderna var högre än någonsin tidigare samtidigt som skogslänen åderläts. Efter en kännbar valförlust vid kommunalvalen 1966 återtog socialdemokraterna makten 1968 med egen majoritet. Med hänvisning till den sociala utvecklingen tillbakavisar Erlander

---

²⁶ Sverker Sörlin, "Edbergföreläsningen 1998 - Marginalhemmet mellan de kosmiska dödsrikena" i *Sökandet är vårt största äventyr : Dokumentation från edbergdagen 19 oktober 1999, samt från edbergföreläsningarna åren 1998-2000*, red. Mikael Karlsson och Karin Elmered Vogt (Karlstad: Edbergstiftelsen, 2001), 75-86.

²⁷ Mikael Karlsson, "Ett livsverk som lever: Några reflektioner kring Rolf Edbergs författarskap" i *Miljöhistoria idag och imorgon : Rapport från en miljöhistorisk konferens vid Högskolan i Karlstad 9-10 april 1997*, red. Martin Johansson, Vol. 98:5 (Karlstad: Högskolan i Karlstad, 1998), s. 1.

²⁸ Tage Erlander (1901-1985), socialdemokrat, statsminister 1946-69.

²⁹ Tage Erlander och Arvid Lagercrantz, *Tage Erlander. 1960-talet : Samtal med Arvid Lagercrantz* (Stockholm: Tiden, 1982), s. 9.

anklagelserna för att socialdemokraterna skulle ha varit ”så förtrollade av produktionsstegringarna”.³⁰

Erlander är noga med att nämna att både miljödebatt och miljöpolitik förekom redan före detta decennium, när han redovisar den socialdemokratiska regeringens miljöpolitik under 1960-talet.³¹ Som exempel nämns Gösta Netzéns artiklar i *Arbetet* i Malmö redan på 1940-talet. Erlander minns vidare, att när Netzén 1957, som nybliven jordbruksminister, skulle omsätta sina intentioner från 40-talet, så var han ganska ensam, men fick i slutet av 50-talet den allmänna opinionens stöd. Jag återkommer till miljöfrågorna längre fram men konstaterar att när Erlander redovisar socialdemokraterna försök att utforma en miljöpolitik, nämner han, förutom Netzén, påverkan från Hans Palmstierna, Nancy Eriksson, Valfrid Paulsson, Lars Gyllensten men ingenstans Rolf Edberg. Det omnämnande Edberg får är i samband med den motion om översyn av författningsproblemen, som han tillsammans med två andra socialdemokratiska tidningsredaktörer, Gösta Netzén och Ossian Sehlstedt, lämnade in 1954.³² Även i hågkomsterna från 1970-talet nämner han Gösta Netzén som den förste ledande politiker som på allvar förde fram miljöfrågorna.³³ Varför denna tystnad? Frågan ligger utanför uppsatsens ram men spelet kring socialdemokraternas miljöpolitik har diskuterats av Jonas Anshelm i en avhandling från 1995.³⁴

Att också Edberg var tidigt aktiv i miljödebatten framgår av brev från en gammal *Ny Tid*-medarbetare från 1948: ”F. ö. glädjer jag mig åt Dina charmanta artiklar i *Arbetet*. Du ser verkligen djupt in i det analkande miljöhotet.”³⁵

Den kris i befolkningsfrågan som makarna Alva och Gunnar Myrdal varnade för under 1930-talet³⁶ övergår nu ett par decennier senare i stället i en insikt om faran av en global befolkningsexplosion. von Hofsten angav 1967 att världens befolkning mellan 1900 och 1960 hade ökat från ca 1,8 miljarder till 3 miljarder och skulle enligt FN's skattning

---

³⁰ *ibid.*, s. 18.

³¹ *ibid.*, s. 41ff.

³² *ibid.*, s. 168.

³³ Tage Erlander, *Sjuttital* (Stockholm: Tiden, 1979), s. 151.

³⁴ Jonas Anshelm, *Socialdemokraterna och miljöfrågan : En studie av framstegstankens paradoxer* (Stockholm ; Stehag: B. Östlings bokförl. Symposion, 1995), 191.

³⁵ Brev 5.12.48.Edbergssamlingen E2:1.

³⁶ Alva Myrdal och Gunnar Myrdal, *Kris i befolkningsfrågan*, 2. uppl red. (Stockholm: Bonnier, 1934), 332.

genomsnittligt uppgå till 6,0 miljarder år 2000.³⁷ En profetia som kommer visa sig stämma väl med den OECD-statistik som anger 5,86 miljarder för år 2000. Med den rika världens konsumtion som riktvärde såg Georg Borgström redan 1953 en kommande kris för världens livsmedelsförsörjning.³⁸ Under 60-talet växte också kravet på den socialdemokratiska regeringen att försöka motverka det framväxande industrisamhällets negativa effekter.

Med naturvetenskapens landvinningar hade den därpå baserade tekniken vunnit enorma framsteg. Men redan under upplysningstiden och med dess utvecklingsoptimism hade också samtidigt en kritik mot civilisationen vuxit fram. Från Rousseau till Georg Henrik von Wright ifrågasattes den förnuftsdyrka, som varit naturvetenskapens signum. Med siktet inställt på tiden efter 1955 så fanns det kvar efterdyningar till de naturvetenskapliga framsteg som Einsteins relativitetsteori och den kvantmekaniska teorin hade medfört. Dessa såg visserligen sin början redan under 1900-talets första decennier men deras vidd och vilka naturens krafter människan kunde lösgöra insåg man kanske inte förrän efter bomben i Hiroshima den 6 augusti 1945. Efter krigsåren skedde en snabb utveckling för ett civilt utnyttjande av kärnkraft och den 27 juni 1954 startades det första kärnkraftverket i Obninsk, Ryssland.³⁹ Den rörelse mot kärnkraft som snart tog fart fick ökat genomslag efter olyckorna på Three Mile Island (1979) och i Tjernobyl (1986).

Vid den 22:a socialdemokratiska partikongressen 1964 väcktes frågan om de problem som den industriella expansionen hade medfört.⁴⁰ Bland annat lyfte jordbruksministern Eric Holmqvist fram betningsmedlens inverkan och hänvisade till att den nybildade Giftnämnden hade kommit igång med sitt arbete. Vid nästa partikongress för SAP i juni 1968 redovisade Eric Holmqvist att kvicksilver förekom i fångad fisk och den därav minskade fiskkonsumtionen. Han lade också fram partiets miljöprogram.⁴¹ Men det blev inte Rolf Edberg som höll det miljöideologiska talet utan Hans Palmstierna:

---

³⁷ Erland Hofsten, *Världens befolkning: Fakta och frågor kring folkmängd och folkökning* (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1967), s. 120.

³⁸ Georg Borgström, *Jorden - vårt öde: Kan en permanent världshunger avvärjas?* (Stockholm: Forum, 1953), 399.

³⁹ anonym, <http://sv.wikipedia.org/wiki/K%C3%A4rnkraft#Historia>, 2006-09-06.

⁴⁰ Sveriges socialdemokratiska arbetareparti, *Protokoll: [Socialdemokraternas 22:a partikongress]* (Stockholm: Socialdemokraterna, 1964), s. 636-7.

⁴¹ Sveriges socialdemokratiska arbetareparti, *Protokoll: [Socialdemokraternas 23:e partikongress]* (Stockholm: Socialdemokraterna, 1968).

...vetenskap, miljövetenskaperna, livets vetenskaper och miljöpolitiken är inte att skydda några småfåglar. Det är inte heller något estetiskt som man vid högtidliga tillfällen kan flagga med. Miljöpolitik och den till miljöpolitiken kopplade vetenskapen är hårda, kalla strider som kommer att präglade samhället i framtiden, strider för att bevara miljön, minska klasskillnaderna och göra livet lättare att leva för alla människor. [...] Det är ett program för att skapa en livsduelig miljö åt oss själva och våra efterkommande.⁴²

Miljöproblemen hade från 1960-talets mitt, som jag försökt visa, fått sin politiska förankring. Jag vill här lyfta fram några miljöproblem som aktualiserades under perioden. Redan när vi går in i perioden, som jag valt för vår studie, har en del globala problem, som atomvapenhotet och befolkningsexplosionen gjort sig påminda. Men problemen ökade både på den globala scenen och den regionala. För Rolf Edberg kom detta att beröra både hans globala engagemang såväl som hans roll som landshövding för Värmlands län. De för länet viktiga miljöfrågorna kom att bli kvicksilverfrågan, vattenkraftens utbyggnad, skogsbruket och massaindustrins utsläpp. Låt mig bara kort summera vad det handlade om.

Vår uppfattning om kvicksilver och dess miljöeffekter har förändrats under årens lopp. Tidigt var man medveten om de yrkeshygieniska riskerna i samband med exponering för kvicksilver. Däremot var kunskapen om inverkan på miljön mindre uppmärksammat. Först i samband med Minamatakatastrofen 1956 i Japan och effekterna av kvicksilverbetning på bl. a fåglar, som uppmärksammades under 60-talet, blev allmänheten engagerad i kvicksilverproblematiken. Redan 1958 hade det vid nordiska veterinärmötet i Helsingfors presenterats effekten av kvicksilverbetat utsäde på fåglar.⁴³ Den gängse uppfattningen vid denna tid var att det organiskt bundna kvicksilvret var orsaken till de höga halterna i fisk och fåglar man uppmätt. Den 1 februari 1966 förbjöds all användning av alkylkvicksilver i jordbruket. Dock fick fortfarande alkoxyalkylkvicksilver användas. 1967 förbjöds användningen av fenykvicksilver i massaindustrin. Utsläppen från kloralkaliindustrin bestod av oorganiskt kvicksilver och ansågs därför inte påverka vår fauna på samma sätt som det organiskt bundna kvicksilvret. Först sedan Gunnel Westöö på dåvarande Statens Institut för Folkhälsan kunde konstatera att kvicksilvret i fisk i stor utsträckning förelåg som metylkvicksilver oavsett om fisken fångats nedströms ett träsliperi (fenylkvicksilver) eller utanför en

---

⁴² *ibid.*, s. 171.

⁴³ Arne Jernelöv, *Kvicksilver : Berättelser om ett användbart ämne med många risker* (Stockholm: Santérus, 2004), s. 135f.

kloralkalifabrik och Arne Jernelöv i en serie experiment kunnat visa att oorganiskt kvicksilver metyleras i bottensediment fokuserades intresset på kloralkalitillverkningen.⁴⁴

Vattenkraftens utbyggnad var alltsedan frågan om Vindelälvens utbyggnad i mitten på 1960-talet en annan känslig fråga, som aktualiserades när frågan om Strängsforsen dök upp under 1970-talet

Skogsbrukets metoder med inplantering av främmande arter som Contorta, kalhyggen och besprutning med hormoslyr väckte debatt. Liksom storbolagens fortsatta uppköp av de små skogsbruken och massaindustrins utsläpp. Dels som syreförbrukande utsläpp men också de fiber som gav upphov till stora fiberbankar. Senare dyker också problemen upp med klorblekning och den därmed sammanhängande dioxinproblematiken.

På den globala arenan påminns vi om oljekrisen 1974, två stora kemikalieolyckor: Seveso 1976 och Bhopal 1984. I det italienska Seveso blev ett stort område förgiftat med dioxin i samband med en explosion och i Bhopal, Indien, förolyckades ett stort antal människor vid en olycka där metylisocyanat spreds över samhället. I Sverige bidrog turerna kring BT Kemi i Teckomatorp till allmänhetens misstro mot industrin. Det danska företaget Bönnelyche & Thurøe hade flyttat sin produktion av växtgifter från Malmö till Teckomatorp 1965. Då var företaget näst intill ensamt i Sverige inom området växtgiftproduktion. 1971 köpte Kemisk Vaerk i Køge A/S Bönnelyche & Thurøes växtgiftproduktion av Höganäsbolaget. Efter köpet skapades namnet BT Kemi på företaget som vid den här tiden alltså hade sin verksamhet i det nedlagda sockerbrukets lokaler i Teckomatorp. Samma år, 1971, grävdes det ner hundratals gifttunnor inne på fabriksområdet med restprodukter efter framställningen av växtgifterna - allt utan omvärldens vetskap. Ytterligare kemikalier förpackade i stora metalltunnor grävdes ner i marken och täcktes över, samtidigt som en del av de giftiga ämnena spolades rakt ut i Braån. Dålig lukt började sprida sig i Teckomatorp liksom i Braåns vatten. Invånarna i Teckomatorp krävde att verksamheten skulle stoppas. Först 1975 när drygt

---

⁴⁴ Förgiftningen av fåglar visade sig bero på betat utsäde. För detta användes metylkvicksilver. Som slambekämpning användes fenylkvicksilver medan klorindustrins användning av metalliskt kvicksilver inte ansågs medföra samma risker. När det senare visade sig att metalliskt kvicksilver i bottensedimenten kunde omvandlas till metylkvicksilver blev det upptakten till en livlig miljödebatt i Värmland. Kviksilver tillsammans med Strängsforsens utbyggnad blev de stora kontroversiella frågorna under Edbergs tid som landshövding.

200 gifttunnor grävts upp ur marken, gav lokalbefolkningens arbete med att försöka stoppa företagets vidare produktion, äntligen resultat.

För att passa in Edberg i ett idéhistoriskt perspektiv kommer jag i nästa avsnitt att diskutera hur synen på naturen har varit och se på framväxten av olika miljörelser. Edberg har inte enbart varit observatör utan också i högsta grad medverkat i dess senare tillväxt.

Synen på naturen och miljörelsens framväxt

Natur och miljö får i det följande sin definition av det sätt det används. Här betyder då 'natur' närmast den av människor relativt opåverkade yttre naturmiljön.⁴⁵ 'Miljö' här avser i första hand den fysiska miljön. Den beskrivning som presenteras blir med nödvändighet översiktlig och bärs upp av några tongivande miljödebattörer medan jag helt utelämnat miljöorganisationer såsom Svenska Naturskyddsföreningen och Greenpeace för att nämna några. Tyngdpunkten ligger på beskrivningen av ekosofin och närliggande filosofier.

I människans tidiga historia var naturen en del av tillvaron, som hon hade att anpassa sig till. Att den tidiga människan levde i samspel med naturen och inte kunde sätta sig över dess lagar kan vi nog ta för givet. Det tidiga jägarsamhället beskriver Bosse Sundin som ett överflödssamhälle även om han varnar för att idyllisera dess tillvaro.⁴⁶ Att människan medvetet skulle ha anpassat sin jaktiver till en balans mellan uttag och reproduktion är nog mindre troligt. Balansen har säkerligen uppnåtts genom att nya jaktmarker söktes, när den gamla blivit överutnyttjad eller så har stammen decimerats till följd av födobrist. Allt detta måste ses som rena spekulationer. Någon säker forskning därom har jag inte tillgänglig. Sundin har visserligen hänvisat till studier av Australiens ursprungsbefolkning, vissa indianstammar liksom av jägar- och samlarstammar i södra Afrikas öknar.⁴⁷ Dessa studier visar att 20 till 30 timmar i veckan skulle ha räckt för att få de materiella behoven tillgodosedda. Dock måste man fråga sig hur adekvat en sådan jämförelse är med tanke på att utvecklingen knappast stått stilla ens för en sådan befolkningsgrupp.

---

⁴⁵ Svante Sörlin, "Natur" i *Nationalencyklopedin, Band Nr 15*, red. Kenneth Åström, Christer Engström och Kari Marklund (Höganäs: Bra böcker, 1991).

⁴⁶ Bosse Sundin, *Den kupade handen : Historien om människan och tekniken* (Stockholm: Carlsson, 1991), s. 22.

⁴⁷ *ibid.*, s. 23.

Vad som föranledde övergång till ett jordbrukarsamhälle för ca 10.000 år sedan kan vi återigen bara spekulera om. Några möjliga orsaker är ändrade ekologiska förutsättningar orsakade av klimatförändringar (inlandsisens tillbakaträngande), befolkningstillväxt eller en kulturell utveckling.⁴⁸ Med jordbrukets framväxt sker också starten för människans utnyttjande av snarare än samspel med naturen. Odlingar ersätter skogen på många håll. Med civilisationens framväxt utnyttjar vi naturresurserna allt mer obehärskat. Vittnesbörd härom finner vi redan i antiken. I en berömd körsång i *Antigone*, visar Johan Bergman, att Sofokles (ca 496-406 f. Kr) räknar upp en mängd bevis på människans storhet och uppfinningsrikedom; hur hon har kuvat jordens krafter och tämjt djuren för att tjäna henne.⁴⁹

Miljörelsen ser vi ofta som en följd av Rachel Carsons bok om den tystnade fågelsången, *Silent Spring*.⁵⁰ Men redan innan dess hade Elin Wägner fört fram tankar om människans och naturens ömsesidiga förhållande: ”Ty hur naivt än dyrkan av de ting som uppenbarade kraften i naturen uttryckte sig, så var den förbunden med ett slags varsamhet inför det levande och en stark känsla av ömsesidighetsförhållande mellan människan och den övriga skapelsen.”⁵¹

Ännu tidigare hade naturvårdsrörelsen startat i USA. Nybyggarna drog en gräns mellan brukad och obrukad jord. Efterhand som ny mark erövrades skapades allt mer komplexa samhällen. Den orörda naturen blev också den vilda naturen, inte bara hemvist för vildar och de vilda djuren utan också ett hotfullt magiskt rike. När gränslandet ”the Frontier” hade flyttats färdigt, omkring 1890, så blev vildmarken en knapp resurs, som var värd att bevara. Så föddes naturvårdsrörelsen i USA, menar mikrobiologen Edward O. Wilson.⁵² Den amerikanska naturvårdsrörelsen har, menar

---

⁴⁸ *ibid.*, s. 30f.

⁴⁹ Johan Bergman i Sophocles och Johan Bergman, *De sju bevarade dramatiska verken* (Stockholm: Norstedt, 1947), s. 11 .

Väldig är världen, av under full,
underbarast är människan:

[...]

och alla gudars moder, Jordens

eviga, aldrig förtröttade makt, hon betvingade... s.210.

⁵⁰ Rachel Carson, *Silent Spring*, 10. pr ed. (Boston: , 1962), 368.

⁵¹ Elin Wägner, *Tusen år i Småland* (Stockholm: , 1939), s. 11 .

⁵² Edward Osborne Wilson och Jan Wahlén, *Livets framtid* (Stockholm: Bromberg, 2002), s. 151.

han, sina rötter i den miljöetik som skapades av bl.a. Henry David Thoreau och John Muir.⁵³

Inledningsvis berörde jag likheter mellan Thoreau och Edberg. Om likheterna stannar vid den yttre formen eller går på djupet har inte varit föremål för min analys.

Lite beroende på infallsvinkel så kan vi se hur natursynen har påverkat människors vardag alltsedan jägarfolkens tid eller omvänt hur människans natursyn påverkats av de faktiska förhållandena. Medan några ser människan som del av naturen, möter vi hos andra frågan om vad som är jordens naturliga tillstånd, då underförstått utan människans delaktighet. Någon har till och med menat att denna senare inställning är en förutsättning för att förstå hur människan som art förhåller sig till den naturliga världen och påverkar denna.⁵⁴

Det finns kanske lika många världsbilder som det finns människor, även om många av dem kan ha gemensamma drag. Det är dessa gemensamma drag jag skall försöka skissa innan vi ger oss i kast med Edbergs tankar om människans plats i universum. I det följande vill jag därför se på några miljöetiska eller ekologiska perspektiv, som vuxit fram efter den industriella explosionen, som tog fart efter andra världskriget och under den tid Edberg formulerat sina tankar.

Med miljö rörelsen ser vi också fullföljandet av en gammal civilisationskritik. Om vi tar vår utgångspunkt i upplysningens och förnuftets århundrade, så finner vi kanske inte den tidigaste men en väl artikulerad kritik mot vetenskapens landvinningar. Jag tänker då på Rousseau (1712-1778), som opponerade mot att kulturens framväxt medfört sedernas förfall.⁵⁵

Där upplysningsfilosoferna menade att ondskan låg i vantro och okunskap baserad på traditioner och privilegier, som skulle brytas med civilisationens framsteg, så menar Rousseau att ondskan låg i själva civilisationen. Vi bör därför, menade han, återvända till naturen.⁵⁶

---

⁵³ *ibid.*, s. 151.

⁵⁴ J. Donald Hughes, *Världens miljöhistoria* [An environmental history of the world.] (Stockholm: SNS förlag, 2005), s. 34.

⁵⁵ Jean-Jacques Rousseau och Richard Hejll, *Tvenne avhandlingar om kulturen och människan*, Vol. 14 (Stockholm: Björck & Börjesson, 1920/1750), s. 25.

⁵⁶ Skirbekk and Gilje, *Filosofins historia*, s. 388.

I naturtillståndet är människan en stark och rättrådig vilde, ohyfsad men god.⁵⁷ Även om detta är en förenklad bild av Rousseaus tankegångar så kan den ses som ett mönster även för uppfattningen om ursprungsbefolkningen som vi kan finna hos Edberg.

Men även andra hot har dykt upp. I ett tal vid de svenska studenternas vårfest i Helsingfors den 17 maj 1946 varnade Georg von Wright (1916-2003) för att nazismen och fascismen inte var några tillfälliga förlöpningar iscensatta av några hänsynslösa demagoger, utan symptom på en allmän tidssjukdom, som även drabbade de demokratiska staterna.⁵⁸ Han varnade också för oförnuftigheten att låta kortfristiga, egoistiska intressen styra planerandet och verkställandet av tekniska reformer, som på lång sikt skulle strida mot vad de flesta av oss önskar.⁵⁹

von Wright menar att den klassiska antikens syn på naturen beskrevs med medicinska analogier som sedermera gått förlorad och hos oss ersatts med en fysikalisk världsbild.⁶⁰ Den grekiska synen på förhållandet mellan natur och människa blir helt kort att naturen skall följas.⁶¹ Motsatsen till tanken att naturen skall följas är att naturen kan behärras. Den teknologiska livsform som går ut på att använda vetenskaplig kunskap till att omforma verkligheten efter våra önskningar blir oförenlig med det grekiska tänkandet.⁶² von Wrights syn på den grekiska inställningen kan förefalla oss något idylliserande med tanke på vad vi tidigare konstaterade om Sofokles beskrivning.⁶³

von Wright är också medförfattare till den antologi om *Vårt Hotade Hem* som Rolf Edberg sammanställde 1982.⁶⁴ Om detta innebar en djupare kontakt dem emellan framgår inte av korrespondensen i Edbergssamlingen. Det verkar däremot kontakten med Georg Borgström (1912-90) ha varit. Denne var en internationellt känd livsmedelsforskare. Chef för Svenska institutet för konserveringsforskning (SIK) i Göteborg 1948-56, som han efter schism med styrelsen fick lämna. Hans globala

---

⁵⁷ Sverker Sörlin, *Världens ordning, Europas idéhistoria 1492-1918* (Stockholm: Natur och kultur, 2004), s. 363.

⁵⁸ Georg Henrik von Wright, *Humanismen som livshållning och andra eEssayer* (Stockholm: Rabén & Sjögren, 1979), s. 18f.

⁵⁹ Georg Henrik von Wright, *Essay om naturen, människan och den vetenskapligt-tekniska revolutionen*, Vol. 1961/1962:2 (Lund: , 1963), s. 21.

⁶⁰ *ibid.*, s. 6.

⁶¹ *ibid.*, s. 6.

⁶² *ibid.*, s.3ff.

⁶³ Se sid 16 och fotnot 49.

⁶⁴ Rolf Edberg, red., *Vårt hotade hem : En antologi om en planet i kris* (Stockholm: Norstedt, 1982), 191, [1].

perspektiv var alltför visionära för ett branschforskningsinstitut. Åren 1956-81 var han professor i livsmedelsteknik vid Michigan State University, USA. Han är främst känd som författare till ett flertal starkt kritiska böcker om jordens försörjningsproblem. Pionjär som s.k. domedagsprofet upplevdes hans budskap till en början som alltför främmande och kontroversiellt. Han har utgivit bl.a. *Jorden - vårt öde* (1953), *Mat för miljard* (1962), *Gränser för vår tillvaro* (1964). I ett tillägg till förordet till *Jorden – vårt öde* distanserar sig Borgström från gängse uppfattningar om malthusianism, som han såg som ”tankeurkopplande slagord”.⁶⁵

Till de populärt skrivande experterna hör också Gösta Ehrensverd (1910-80). Professor i biokemi vid Lunds universitet 1956-74. Han publicerade flera böcker om livets uppkomst och om energi- och miljöfrågor, t.ex. *Liv: Ursprung och utformning* (1960) och *Före-efter. En diagnos* (1971).

Hans Palmstierna (1926–75), docent i kemi vid Karolinska institutet från 1957. Han var pionjär inom svensk miljövarsdebatt och flitigt verksam som författare och debattör. Bland hans arbeten märks *Plundring, svält, förgiftning* (1968).

Som framgår utav avsnittet om *Samhället 1955-1995* ovan, så stod han arbetarrörelsen nära.

Dessa är några tongivande debattörer som får illustrera den opinion utanför politikerledet som fanns. Parallellt växer också fram olika filosofiska synsätt på människan och miljön. Några exempel på dessa är ekosofin, Gaia-hypotesen och en på termodynamiken baserad åskådning. Vi kommer senare att se hur en del av dessa tankegångar återkommer hos Edberg även om han närmast kom att bli förknippad med ekosofin.

Utveckling av ekologisk filosofi påbörjades i Norge i slutet av 1960-talet av en grupp filosofer och miljöaktivister med Sigmund Kvaløy i spetsen.⁶⁶ Ekosofins främsta representanter är Arne Naess, Sigmund Kvaløy, Hartvig Saetra samt Rolf Edberg.⁶⁷ Den norske filosofen Arne Næss var tidigare känd som analytisk filosof och ses som rörelsen teoretiker. Han ger en etymologisk förklaring till ordet ekosofi, som

---

⁶⁵ Georg Borgström, *Jorden - vårt öde : Kan en permanent världshunger avvärjas?* (Stockholm: Forum, 1953), s. 4.

⁶⁶ Bolof Stridbeck, *Ekosofi och etik*, 3., omarb. uppl ed. (Göteborg: Bokskogen, 1994), s. 11.

⁶⁷ Carl-Reinhold Bråkenhielm et al, red., *Aktuella livsåskådningar. Del 2* (Lund: Doxa, 1983), s. 71.

sammansatt av eko- och sofi, dvs. hushåll och visdom. Men eko- får en vidare betydelse än familjehushållning och ser till hela biosfärens förhållande. Då han finner olika ansatser till ekosofi, så betecknar han sin egen variant som ekosofi T. Ekosofi blir för Næss en filosofisk grundsyn eller system som är inspirerat av livsförhållandena i biosfären, särskilt deras ekologi men också innefattande ekologiskt orienterad socialantropologi.⁶⁸

Hans landsman Hartvig Sætra och den danske Ole Jensen företräder en marxistisk respektive en kristen gren av ekosofin. Sætra ser den gode husbondens princip som vägledande för vårt eget teknologiskt kapitalistiska samhälle: ”Gården skall vidarebefordras till sonen i samma skick som bonden själv övertog den. I stor skala kan detta användas på vårt eget samhälle – och på hela klotet.”⁶⁹ Att Sætra har en egen politisk agenda framgår av att han menar att den dagen då målsättningen är uppfylld så har vi också ett socialistiskt samhälle.⁷⁰

Ekosofins natur- och människosyn innebär alltså att allt levande hör samman och ingår i en balans i biosfären. Människan står varken över eller utanför naturen och kan därför inte utnyttja den övriga naturen för sina syften. Djur och växter har ett egenvärde, oberoende av om de är till nytta för människan eller inte. Alla arter har därför rätt att finnas på jorden och med rätt till ett värdigt liv, fritt från lidande.⁷¹

Det opåverkade ekosystemet är självreglerande med hjälp av inbyggda återkopplingsmekanismer. Denna balans hotas av människans rovdrift och den miljöförstöring som följer av strävan efter maximal ekonomisk tillväxt. Det alternativa samhälle, som ekosofin förespråkar, strävar i stället efter maximal livskvalitet genom att producera sådana varor och tjänster som har positiv betydelse för allas självförverkligande. Riktigt vad detta innebär och hur man löser den konflikt som uppstår om alla söker sitt självförverkligande har man inte riktigt klargjort. Ekosoferna förespråkar också en långt driven hushållning med naturresurserna genom en småskalig teknologi, där produktionen sker decentraliserat i naturliga sociala grupper, s.k. lokalsamhällen.

---

⁶⁸ Arne Naess, *Økologi, samfunn og livsstil : Utkast til en økosofi*, 5., omarb. utg ed. (Oslo: Univ.-forl., 1976), s. 23.

⁶⁹ Hartvig Sætra, "Ekologi och socialism" i *Aktuella livsåskådningar. Del 2.*, red. Carl-Reinhold Bråkenhielm et al, Ny utg. ed. (Nora: Nya Doxa, 1983), s. 110.

⁷⁰ ibid., s. 122.

⁷¹ Torbjörn Fagerström, "Ekosofi" i *Nationalencyklopedin, Band Nr 5*, red. Kenneth Åström, Christer Engström and Kari Marklund (Höganäs: Bra böcker, 1991).

Ekosofin bör därför tills vidare betraktas som en livsåskådning, eller ett filosofiskt system, snarare än som en lära grundad på naturvetenskapliga rön.⁷²

Att en ordning kan vara rättfärdig och en annan orättfärdig, menar Naess, gäller också djur och växter. De har också rätt till liv.

Paleontologin har visat på jordens utveckling och förutsättningar för organismernas utveckling. Efter en diskussion om livets utveckling som en enhetlig process, finner han att utvecklingen går mot mångfald och komplexitet. Man kan tvista om vad som är enhetligt men kvar bli likväl något djupgående gemensamt: "Livet er som fenomen grunnleggende sett ett."⁷³ Detta är, som vi skall se, en inställning som också Rolf Edberg för fram.

Genom Edbergs korrespondens kan vi säkerställa åtminstone ett tillfälle, 16 november 1975, då Edberg och Naess träffades på residenset i Karlstad.⁷⁴

En omdiskuterad hypotes framfördes ungefär samtidigt av den brittiske atmosfärkemisten James Lovelock.⁷⁵ Idén att Jorden är levande framlade han 1972 i *Atmospheric Environment* i en artikel "Gaia as Seen Through the Atmosphere".⁷⁶ Hypotesen utarbetades vidare till en teori om Gaia. Då han utifrån betraktar Gaia som ett fysiologiskt system, har han kallat vetenskapen om Gaia för geofysiologi.⁷⁷ Denna teori bryter både mot de gängse humanistiska uppfattningarna som den etablerade vetenskapen och bör uppmärksammas av såväl humanister, miljövårdare som människor med religiös läggning. Människan är bara en av många arter, varken ägare eller vårdare av planeten. "Vår framtid beror i större utsträckning på hur vi kan anpassa oss till Gaia än hur vi människor kan komma överens sinsemellan."⁷⁸ Människan står alltså inte längre i centrum. En uppfattning som den delar med ekofilosofin. Men Gaia är inte synonymt med begreppet biosfär och inte heller summan av de levande organismerna. Dessa ingår i men utgör inte hela Gaia. "På samma sätt som skalet är en del av av en snäcka, är berggrunden, luften och oceanerna delar av Gaia. Gaia har [...]

---

⁷² ibid.

⁷³ Naess, *Økologi, samfunn og livsstil : Utkast til en økosofi*, s. 266.

⁷⁴ Edbergssamlingen E1:5.

⁷⁵ James Lovelock konstruerade 1970 den s.k. electron capture detector (EC-detektorn). Detta har möjliggjort gaskromatografisk analys av små halidmängder i atmosfären, t. ex. CFC-bestämningar.

⁷⁶ James Lovelock, "Gaia as seen through the Atmosphere," *Atmospheric Environment* 6 (1972), 579-580.

⁷⁷ James Lovelock, *Gaia : Planeten Jorden* (Stockholm: Natur och kultur, 1991), s. 27.

⁷⁸ ibid., s. 30.

ett sammanhang bakåt i tiden till livets första ursprung och framåt till det sista livet upphör på planeten.”⁷⁹

Teorins vetenskapliga värde har bland andra ifrågasatts av Sverker Sörlin, men han anser dock att om Gaia-myten lockar människor att uppträda varsammare mot naturen så gör det mindre om jorden trots allt inte skulle vara ett levande väsen.⁸⁰ Andra däremot har återgett teorin mer positivt. En av dessa är J. Donald Huges, som menar att Gaia är mycket mer än en metafor. Han hänvisar till den ekologiska vetenskapen, som beskriver hur djur och växter står i samspel med varandra och bildar sammanhängande ekosystem. Dessa ekosystem bygger upp den högre organism som Gaia utgör. Denna organism blir mer än enbart ett större system. Den jämförelse han gör är den mellan kroppen och dess celler. Kroppen är, menar han, en somatisk organism medan Gaia är en ekologisk organism.⁸¹

Gaia-teorin har sin teoretiska grund i termodynamiken. Ytterligare försök att motivera vår hushållning med resurser med andra huvudsatsen⁸² som grund, ger Jeremy Rifkin i sin bok *Entropi. En ny världsbild*.⁸³ För att inse att de ändliga resurserna så småningom kommer att ta slut behöver vi inte termodynamiken. Men genom att konsekvent analysera samhällsekonomiska företeelser tydliggörs konsekvenser, som annars lätt glöms bort. Sortering av avfall, d.v.s. ökad ordning, innebär att oordning ökar någon annanstans. Den mekanistiska världsbilden görs även här ansvarig för människans syn på sig själv som naturens herre.

Även Rifkin sällar sig till den skara, som vill göra den mekanistiska världsbilden ansvarig för att människan ser sig själv som naturens herre. Med hjälp av vetenskapen skulle naturen styras på ett sådant sätt att det gynnade människornas egenintressen. ”Den logiska slutsatsen i detta storslagna nya paradigm var helt enkelt denna: Ju större materiell välfärd vi kan bygga upp, desto mer ordnad måste världen bli. Utveckling innebär då att man bygger upp ett ständigt växande materiellt överflöd, vilket antas

---

⁷⁹ *ibid.*, s. 35.

⁸⁰ Sverker Sörlin, *Naturkontraktet : Om naturumgängets idéhistoria* (Stockholm: Carlsson, 1991), s. 145.

⁸¹ Huges, *Världens Miljöhistoria*, s. 36f.

⁸² Termodynamik är läran om energins omformning mellan olika energiformer. Den första huvudsatsen säger att energin i ett slutet system är konstant, dvs. inte kan skapas eller förstöras. Den andra huvudsatsen säger att energi bara spontant kan överföras från en högre till en lägre energiform eller mer allmänt uttryckt, entropin i ett slutet system ökar alltid. Entropin är ett mått på oordning. Den ökar med ökad oordning.

⁸³ Jeremy Rifkin, Gunilla Lundborg och Ted Howard, *Entropi : En ny världsbild* (Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1982), 272.

resultera i en alltmer ordnad värld. Vetenskap och teknik är de redskap man har för att genomföra uppgiften. Detta är i ett nötskal arbetshypotesen i det mekanistiska paradigmet.”⁸⁴

Ebergs världsbild

I detta avsnitt skall vi försöka finna stöd för de fyra centrala teser om Ebergs miljöorienterade författarskap som formulerades inledningsvis. Efter en inledande diskussion har det empiriska materialet här delats in i det jag kallar motiv i det stoffliga. Syftet är närmast att ge en praktisk och överblickbar hantering av empirin, dvs. Ebergs texter.

Ederberg förknippas av några med den svenska ekosofiska utvecklingen⁸⁵ och beskrivs av Sverker Sörlin som civilisationskritiker och djupekolog.⁸⁶

Bo Landin citerar Ederberg i sin efterskrift, där denne minns sin ungdoms dagbok 70 år tidigare:

”Så ofta jag kunde sökte jag mig ut i naturen; och där ville jag vara ensam. Där kände jag mig hemma, där var jag fri”, skrev han på ålderns höst då han rådbåkade minnena. ”Jag hade ännu inte läst *Skogsliv vid Walden*; hade jag gjort det skulle jag säkerligen med kraftiga streck strukit under Thoreaus parafra på den kristna trosbekännelsen; jag tror på skogen och på ängen och på säden som mognar om natten.”⁸⁷

Ederberg återkommer till *Skogsliv vid Walden* då han citerar Thoreau i *Brev till Columbus*⁸⁸ och även i *Årsbarn med plejaderna*⁸⁹

Ederbergs filosofi uppvisar eklektiska drag, som gör det svårt att se ett sammanhängande system. ”Istället för systematiskt tänkande fanns ett intensivt iakttagande, som

---

⁸⁴ *ibid.*, s. 35.

⁸⁵ Bråkenhielm et al, *Aktuella livsåskådningar. Del 2*, s. 71.

⁸⁶ Sverker Sörlin, "Ederbergföreläsningen: Marginalhemmet mellan de kosmiska dödsrikerna" i *Skog i nord och syd : [En dokumentation från 1998 års edbergseminarium, Karlstad 20-21 januari 1998]*, red. Mikael Karlsson (Karlstad: Ederbergstiftelsen förlag, 1998), s. 14.

⁸⁷ Landin, *Av skog kommen*, s. 141.

⁸⁸ Rolf Ederberg, *Människan och hennes värld. 2, Brev till Columbus ; Dalens ande*; (Stockholm: Norstedt, 1987), s. 57.

⁸⁹ Rolf Ederberg and Gunnar Brusewitz, *Årsbarn med Plejaderna : Funderingar i en glänta mellan skog och vatten* (Stockholm: Norstedt, 1987), s. 29.

på rent empirisk väg ledde fram till levande insikter i de ekologiska sammanhangen.”⁹⁰ Genomgående är dock att han tillbakavisar den kristna skapelseberättelsen. Sin inställning redovisar han i ett brev till Kurt Almqvist 1974: ”Min livsåskådning är konsekvent evolutionistisk. Det innebär emellertid inte att jag inte och med behållning kan fördjupa mig i tankar som utgår från helt andra betraktelsesätt. Om det är något jag lärt mig av Darwin så är det att vara beredd att offra även de käraste förklaringar när nya rön uppenbarar sig vid synranden.”⁹¹ Detta var också skälet till att han tackade nej till stadsrådet Alva Myrdal att leda bibelkommissionens arbete av psykologiskt-principiella och personliga skäl. Han, beskriver för henne, att han hade lämnat svenska kyrkan, när detta var möjligt, utan att inträda i annat kristet samfund och att han har en ”kosmisk-biologisk livssyn”.⁹²

”Vad vi behöver är en allomfattande filosofi, som samlar släktets splittrade kunskaper.”⁹³ En filosofi som ger en helhetsbild av universum, livet och vårt eget öde.⁹⁴ Påfallande ofta möter vi hos Edberg en romantisk bild av det förhistoriska människosläktet och hos naturfolken. ”Inom dessa samfund fanns ofta en visdom, som människorna i de tekniskt avancerade samhällena förlorat under sin bråda vandring.”⁹⁵ Tidigare har han konstaterat att ”Rousseau byggde sitt system på en illusion om det ursprungligt goda”.⁹⁶

Edberg söker inte ge oss en systematisk världsbild utan hans tankar vävs in i den natur han betraktar. Även om han inte alltid uppfattas som konsekvent, så har detta mer med situationen att göra än kopplad till en utveckling över tid. Jag försöker därför i de följande avsnitten tematisera hans tankegångar utan särskild kronologi. En framträdande plats i hans verk är funderingarna om människans existentiella villkor, vilket då får inleda min analys men också kommer att speglas i de övriga avsnitten.

---

⁹⁰ Rolf Edberg, *Att leva på jordens villkor : Föredrag [å Kungl. Vetenskapsakademien] den 8 maj 1974*, Vol. 11 (Stockholm: , 1974), 11.

⁹¹ Rolf Edberg, *Brev till Fil. Dr Kurt Almqvist*, Vol. Edbergssamlingen E1:4, 1974-03-25).

⁹² Rolf Edberg, *Brev till Statsrådet Alva Myrdal*, Vol. Edbergssamlingen E1:3, 1972-11-22).

⁹³ Rolf Edberg, *Vid trädets fot : Lekmannafunderingar mot höstlig bakgrund* (Stockholm: Norstedt, 1971), s. 158.

⁹⁴ *ibid.*, s. 158.

⁹⁵ Edberg, *Att leva på jordens villkor : Föredrag [å Kungl. Vetenskapsakademien] den 8 maj 1974*, 11.

⁹⁶ Edberg, *Spillran av ett moln : Anteckningar i färdaboken*, s. 36.

Om människan och livet

I det här avsnittet berörs frågor som återkommer i flera av Edbergs texter alltifrån Spillran av ett moln. De belyser främst den centrala tesen om hans organiska syn på människan och naturen, men också som ger bidrag till hans syn på de kosmiska sammanhangen, evolutionen kontra religionen och jordens kris. Det är främst människan som biologisk varelse som hon betraktas. Människan som social konstruktion belyses inte explicit i de verk som min studie omfattar. Edberg har även en stor politisk produktion av texter, främst före 1966, som möjligen hade kompletterat denna bild.

Edberg är inte bara miljöfilosof utan en sökare. Ibland med bara fragmentariska inslag av en undran eller en aning om det okända.

Den girigt sökande människan trevar efter sina rötter, söker sitt väsens art. Hon vet att uråldriga krafter verkar inom henne.⁹⁷

I hans syn på livet kan vi spåra flera rötter. Dels en antik tradition med en cyklisk tillvaro av liv, död och åter liv. I *Droppar av Vatten Droppar av År* har han återkommit till fjällnaturen och följer där vattnets väg. I vattnet ser han livets ursprung men också bakåt dess kosmiska ursprung. I havet är det eviga kretsloppet, liv, död och åter liv tydligare än annorstädes. ”Genom alla individuella dödar väller livets ström vidare. Det är livet som har egenvärde, inte dess tillfälliga bärare.”⁹⁸

När Edberg diskuterar människans ursprung och utveckling sker det dock enligt honom själv med Darwins evolutionsteori som grund. Detta att evolutionen efter årmiljarder format rymdens stoff till den medvetna människan leder honom till större andakt än tidigare tanke- och trossystem förmått.⁹⁹

Efter att ha famlat i blindo då hon sökte sig själv nådde människan en vändpunkt vid mitten 1800-talet med evolutionen. ”Evolutionismen har skingrat de tjockaste töcknen, som tidigare vilade över vår förhistoria.”¹⁰⁰ Detta skriver han i den bok som kanske mer än någon annan för fram människans existentiella villkor. När han låter människan treva efter sitt ursprung är det Rolf Edberg, som söker sin förfader bland primaterna. Han skymtar henne i trädets kronor, ”[e]n livlig vakenögd varelse, inte

---

⁹⁷ Edberg, *Vid trädets fot : Lekmannafunderingar mot höstlig bakgrund*, s. 16.

⁹⁸ Rolf Edberg, *Droppar av vatten, droppar av år* (Stockholm: Norstedt, 1984), s. 114.

⁹⁹ Edberg, *Vid trädets fot : Lekmannafunderingar mot höstlig bakgrund*, s. 93.

¹⁰⁰ *ibid.*, s. 17.

särskilt stor och inte utan ett visst groteskri...¹⁰¹ Men "[j]u större kunskapsförråd vi samlat, desto svårare har det paradoxalt nog förefallit vara att finna det vi sökt."¹⁰²

Här uppstår en spänning mellan en cyklisk och en linjär utveckling. Men trots allt säger han sig vara Darwinist när frågan ställs.¹⁰³ Hans tankar om utvecklingen följer kanske mer Lamarcks linje. Den distinktion mellan Lamarck och Darwin som vi idag gärna för fram är dock av ganska sent datum och den motsättning vi idag gärna ser delades inte av Darwin själv.¹⁰⁴

Hur kan vi gentemot de krafter, som sedan urminnes tider format oss, skapa vårt eget öde av egen fri vilja?¹⁰⁵ Här menar han, att den moderna genetiken är i färd med att bryta ner gränser mellan arv och miljö, mellan medfött och inlärt. "Långa vanors läxor kan uppenbarligen nötas in i generna."¹⁰⁶ Samtidigt som han låter oss ana en viss lamarckism ansluter han sig till Darwin. Men inte bara människan minns. Någon har berättat för honom att vatten är en vätska som alljämt minns den kristallina formen i den is som var dess ursprung.¹⁰⁷ Kan det vara så att våra hjärnceller liksom kroppens övriga celler bevarat fysiska minnen från den första cellen, spekulerar Edberg. "Dragningen till havet och dess liv, din oceankänsla, utgår kanske från en oglömska som finns någonstans liksom mitokondrien i cellhavet."¹⁰⁸

Samtidigt som vi ser hur myterna talar till honom tillbakavisar han själv människans behov av myter, ty:

När myterna i sin konkreta drapering inte längre är i pakt med människans nya vissheter och försanthållanden, kan de heller inte längre ge något stöd. Det är då tomheten hotar – man kan inte blunda för att det för ett ytligt betraktelsesätt är möjligt att ur den nya kosmologin dra konsekvenser, som berövar det individuella livet djupare innehåll och mening.

Men då har man missat det väsentliga i evolutionsperspektivet. Det som ger ett människoliv dess höghet, säg gärna dess högtidlighet, är att denna tillfälliga men unika komposition av lekamen-ande är resultatet av en genom årmiljarder oavlatligt stegrad process på denna planet och ytterst något som kosmos i all sin hisnande opersonlighet arbetat på och förberett i tidernas oändlighet. Vad som

---

¹⁰¹ *ibid.*, s. 16.

¹⁰² Edberg, *Att leva på jordens villkor : Föredrag [å Kungl. Vetenskapsakademien] den 8 maj 1974*, 11.

¹⁰³ Edberg, *Brev till Fil. Dr Kurt Almqvist*

¹⁰⁴ Stephen Toulmin et al, *Människan upptäcker tiden : Utvecklingstankens historia*, Vol. 3 (Stockholm: Natur och kultur, 1966), s. 241.

¹⁰⁵ Edberg, *Vid trädets fot : Lekmannafunderingar mot höstlig bakgrund*, s. 16.

¹⁰⁶ *ibid.*, s. 32.

¹⁰⁷ Edberg, *Droppar av vatten, droppar av år*, s. 27.

¹⁰⁸ *ibid.*, s. 131.

vid ett ytligt betraktande kan tyckas göra det individuella livet meningslöst, kan i ett djupare perspektiv komma människan att genombävas av vördnad och ödmjukhet.¹⁰⁹

Men ändå ser han att "[m]yterna var produkter av samma tankeprocesser som den moderna vetenskapen. Med förbluffande säker intuition föregrep de ofta de modeller som en sentida vetenskap funnit fram till och som den styckevis endast kan beskriva i formler och symboler."¹¹⁰ Här liknar han de som i österländskt tänkande ser en parallell eller till och med som föregrep den moderna fysiken.

Mot en dualistisk världssyn ställer Edberg en helhetssyn där det kosmiska, biologiska och andliga förenas. När han hänvisar till den visionära kraft med vilken den romerske filosofen-skalden Lucretius betraktade tingens ordning, så är det kanske den epikureiska filosofi som genomsyrar Lucretius verk som tilltalar honom.¹¹¹ Liksom Arne Naess finner han sympati med Spinoza. Låt oss stanna upp och se vad dessa säger oss. Lucretius beskriver Epikuros syn på världen:

Nu har jag visat klart att ur intet kan tingen ej skapas
och inte övergå till intet sedan de uppstått.
Kanske du ändå grips av tvivel på vad jag säger
då ju med ögat man ej kan uppfatta dessa atomer...¹¹²

Atomerna är fasta, eviga och odelbara. Även de fasta ämnena har tomrum. Universum är gränslöst och saknar centrum. Epikuros lära var strängt materialistisk där naturens egna lagar styr naturfenomen och människors förhållanden. Gudar existerar men de varken skapade eller reagerar världen.

Spinoza tillhör den klassiska, rationalistiska skolan med stark tilltro till förnuftets förmåga. I etiken där Lucretius står närmare epikurismen står Spinoza närmare stoikerna.¹¹³ Hos Spinoza är det grundläggande begreppet 'substansen', där substansen är det som endast existerar i sig själv.¹¹⁴ Substansen är enligt Spinoza en och oändlig vilket leder hon till att om Gud finns, så kan Han inte vara något annat än substansen. Substansen är Gud. På samma sätt kan inte heller substansen skiljas från den

---

¹⁰⁹ Edberg, *Vid trädets fot : Lekmannafunderingar mot höstlig bakgrund*, s. 93f.

¹¹⁰ Edberg, *Droppar av vatten, droppar av år*, s. 31.

¹¹¹ Edberg, *Vid trädets fot : Lekmannafunderingar mot höstlig bakgrund*, s. 94.

¹¹² Titus Lucretius Carus och Ingvar Björkeson, *Om tingens natur* (Stockholm: Natur och kultur, 2002), s.28.

¹¹³ Skirbekk and Gilje, *Filosofins historia*, s. 303.

¹¹⁴ *ibid.*, s. 307.

allomfattande naturen.¹¹⁵ Inte bara Spinozas monism, förmodar vi tilltalar Edberg, utan också hans Spinozas mening: att vara människa är att förstå hur människan ingår i allt.¹¹⁶

Edberg själv ser ingen plats för en personlig gudom eller individuell odödlighet. I denna upplevelse finner han en ro, som han jämför med den lycka Spinoza drömde om: ”den *hilaritas*¹¹⁷ som breder ett svalt septemberljus över tillvaron”.¹¹⁸ Man kan fråga sig vilken var hans avsikt med att välja ett så främmande uttryck. Hilaritas ger knappast något mer av Spinozas filosofi.

Han söker sitt fäste i en naturvetenskaplig världsbild men samtidigt medveten om att denna är relativ och ständigt förändras som livet självt. Vårt vetande blir bara fragmentariskt.¹¹⁹ Lika lite som nyckelpigan i din hand känner dina tankar lika lite vet vi om de krafter som ligger bakom det hela.¹²⁰

I *Dalens Ande* utvecklar han sina tankar om människans existentiella villkor. ”När människan flyttade sina gudar upp i skyn inleddes emellertid en process som kom att skilja mellan det världsliga och det övervärldsliga, det naturliga och det övernaturliga.”¹²¹ Genom en himmelsgud som skapat allt blir det då denne och inte naturen som ger människan normer för sitt handlande. ”Med motsatsparet ande-kropp ger Platon Västerlandet det filosofiska underlaget för dyrkan av intelligensen och själen.”¹²² Ur den hebreiska skaparmyten och grekiska filosofin skapar kristendomen sin dualistiska syn på människan och naturen. Edberg ställer själv detta i kontrast till gammal naturdyrkan och orientalisk visdom.¹²³ Men vi kan också följa en parallell linje i västerländsk filosofi från stoikerna, panteismen till Spinoza. Av kyrkans män ställer han Franciskus av Assisi främst. En kättare, menar Edberg, som talade om broder sol och syster måne, om broder vind, syster vatten och moder jord och som predikade skapelsens jämlikhetslära.¹²⁴

---

¹¹⁵ *ibid.*, s. 307.

¹¹⁶ *ibid.*, s. 312.

¹¹⁷ Hilaritas lat. Munterhet, gladlythet. Det låter vackert och lärt, men man kan fråga sig vad Edberg menar. Han förleds ofta till liknande sköna beskrivningar men lämnar sedan läsaren utan närmare förklaring.

¹¹⁸ Edberg, *Vid trädets fot : Lekmannafunderingar mot höstlig bakgrund*, s. 94.

¹¹⁹ *ibid.*, s. 96.

¹²⁰ *ibid.*, s. 96.

¹²¹ Rolf Edberg, *Dalens ande*, 2. uppl ed. (Stockholm: , 1976), s. 144.

¹²² *ibid.*, s. 145.

¹²³ *ibid.*, s. 146.

¹²⁴ *ibid.*, s. 146.

Att det är Edberg själv som talar i böckerna har jag inledningsvis hävdat och det bekräftas av att redan 1974, dvs. två år före utgivningen av *Dalens Ande*, så framförde han samma tankegångar inför Kungliga Vetenskapsakademien om, som han säger, ”den ödesdigra dualism som kommit att präglade framför allt västerlandets kultur”.¹²⁵ Han finner den västerländska människans dualism i hennes filosofi som tes och antites, i de religiösa föreställningarna och i motsättningen mellan förnuft och känsla. Det är dock inte i boskillnaden mellan humanism och naturvetenskap, som den djupaste dualismen ligger utan i ett biologiskt beroende tanke-system, som är frikopplat från naturen och dess lagar.

Det var väl denna dualism, som lockade människan till de hybrisens höjder, där hon förleddes tro att hon kunde behärska allt annat i skapelsen. Det var väl inte minst denna dualism, som beredde vägen för en för naturens sammanhang okänslig teknologi, som fastän formad av människans hjärna och händer kommit att trycka sin prägel på människan själv och på allt hennes verk — på hennes självmedvetande som vi kallar civilisation, på den integration av sinnen som vi kallar samhälle. Vi förlorade den ömsinhet för tingen och den vördnad för det hela, som är förutsättningen för en tillvaro på jordens villkor.¹²⁶

En av darwinismens ledande företrädare i Europa var Ernst Haeckel.¹²⁷ Denne hade en holistisk syn, som kom till uttryck i en *monistisk världsåskådning*.¹²⁸ Han menar att äldre religiösa och teleologiska föreställningar, och nämner Platon och kyrkofäderna som exempel, strider mot den monistiska uppfattningen. De flesta av dessa religiösa och teleologiska föreställningar är dualistiska med *antropomorfismen* som den viktigaste, där människan själv, som gudalikt väsen, intar en särställning, som skiljer henne från den övriga naturen.¹²⁹ ”Vanligen förbindes därmed den *antropocentriska* idén, öfvertygelsen att människan är världsaltets medelpunkt, skapelsens sista och högsta slutändamål, ock den öfriga naturen skapad endast för att tjäna människan.”¹³⁰ Dessa invändningar står ju Edbergs ekosofiska inställning nära. Men det är oklart om Edberg

---

¹²⁵ *ibid.*, s. 146.

¹²⁶ Edberg, *Att Leva på Jordens Villkor : Föredrag [å Kungl. Vetenskapsakademien] Den 8 Maj 1974*, 11

¹²⁷ Haeckel Ernst, 1834–1919, tysk zoolog och naturfilosof, professor i zoologi i Jena 1864–1909.

H. spelade en viktig roll för spridningen av Darwins och sin egen version av evolutionsteorin i Centraleuropa och Norden. Han kallade emellertid teorin *lamarckism* efter Lamarck, som var den första stora förespråkaren för biologisk evolution. Medan Darwin koncentrerat sig på arternas ekologiska anpassning gjorde H. utvecklingsläran till en världsåskådning, i vilken utvecklingen från enklare till mer avancerade organismer var ofrånkomlig. H. är känd bl.a. för formuleringen av den biogenetiska grundregeln (eller lagen), som säger att individens fosterutveckling (ontogenin) rekapitulerar den tidigare historiska utvecklingen (evolutionen). Nationalencyklopedin

¹²⁸ Ernst Haeckel, *Två föredrag* (Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1902), s. 7f.

¹²⁹ *ibid.*, s. 11.

¹³⁰ *ibid.*, s. 11f.

tagit intryck av detta eller om han ens har läst Haeckel i original. Någon referens till Haeckel i källmaterialet har inte påvisats. Att Edberg däremot var bekant med dennes teori om rekapitulation och antropologiska arbeten kan vi se av marginalnoteringar och understrykningar i Edbergs biblioteksexemplar.¹³¹ Haeckel hade på teoretiska grunder konstruerat en mellanform mellan människoapa och människa. När Eugène Dubois 1891 fann benrester på Java som motsvarade Haeckels konstruktion *Pithecanthropus*, så väckte detta naturligtvis stor uppmärksamhet.¹³² Haeckel var också den som i sitt arbete *Morphologie der Organismen* redan 1866 myntade begreppet *ekologi*.¹³³ Stephen Jay Gould konstaterar dock att merparten av Haeckels skapelser dog med honom för mer än ett halvsekel sedan men att begreppet ekologi överlevt. Men det har numera snarast förlorat i mening genom en utsträckt användning och att det gått inflation i begreppet.¹³⁴ När Sörlin beskriver Haeckels ekologism, så finner han den baserad på tre centrala idéer. Haeckel var holist, han avvisade antropocentrism och hävdade att människor och djur hade samma moraliska rättigheter, och slutligen att naturen inte gick att reducera till ett förråd av resurser som var till för människan.¹³⁵ Även om dessa idéer senare kommer att omfattas av den ekosofiska rörelsen, så är de inte någonstans anförda av Edberg i de texter jag studerat. Som framgår av det tidigare stycket *Om människan och livet* är det Lucretius och Spinoza som omnämns. Troligen är det som antropolog han rörer den ringa uppmärksamhet som marginalnoteringarna hos Edberg vittnar om.

Parallellt med artens fysiologiska utveckling till människa verkar evolutionen på hennes medvetande och språk. Vi skall nu titta lite närmare på Edbergs syn på detta.

Språket – tankens förmedlare

Låt mig nalkas detta område utifrån två utgångspunkter. Den första blir analys av det språk Edberg själv använder i sina texter, speciellt i sina naturbeskrivningar. Språket som ett verktyg i hans argumentering för en bättre värld. Den andra blir språket som en del i människotillblivelsen och blir en del av hans existentiella funderingar.

---

¹³¹ Carleton S. Coon, *The Origin of Races*, 3. pr ed. (New York: Cape, 1963), s. 164f.; Stephen Jay Gould, *Ever since Darwin : Reflections in Natural History* (London: Burnett, 1978), s. 119.; Stephen Jay Gould, *The Panda's Thumb : More Reflections in Natural History*, 1.th ed. (New York: Norton, 1980), s. 238ff .; C. W. Ceram, *Fynd, forskare och forntidsgätor : Arkeologins Roman*, 3. uppl ed. (Stockholm: Kf, 1955), s. 294f .

¹³² *ibid.*, s. 294f.

¹³³ Sörlin, *Världens ordning, Europas idéhistoria 1492-1918*, s. 541.

¹³⁴ Gould, *Ever since Darwin : Reflections in Natural History*, 119.

¹³⁵ Sörlin, *Världens ordning, Europas idéhistoria 1492-1918*, s. 542.

Edbergs texter skall inte hastas igenom. Som ett svagt eko av en annan värmländsk sagoförtäljare berättar han kosmos saga för dig. Mitt i det sköna bryter mörkret fram. Men det är aldrig naturen själv som vredsкас "[...] där du går med en fjällvårs porlande brådska omkring dig."¹³⁶ Vi ser aldrig en hotande natur som drabbar människan utan "[e]n tidlös tavla av pastoral frihet, av gammaltestamentlig skönhet."¹³⁷ "Men strängheten har ju också sin egen sublimes skönhet."¹³⁸ Nej hotet är människan själv. Trots möten med färdkamraten eller i något fall flera, så finner vi enbart möten med människan men aldrig människor.

Edberg var en lysande stilist väl medveten om sin retoriska förmåga att väcka folks känslor mot det ansvarslösa sätt vi som kollektiv lever våra liv. I sin recension av *Spillran av ett moln* finner dock Kurt Aspelin allmänna sanningar som tar hela evigheter i anspråk. "Så mycken ambition å mänsklighetens vägnar vore nämligen värd ett bättre öde än att eka bort i klichéernas tunna fjällluft."¹³⁹ En annan recensent finner också att "naturbeskrivningarna är utförda på en relativt konventionell prosa av typ Svenska Turistföreningen och man upplever dem ibland som störande avbrott i det centrala resonemanget."¹⁴⁰ Däremot ger Johan Åkerman i *SDS* uttryck för en mer allmän positiv inställning: "Kontrasten mellan naturens skenbart oföränderliga harmoni och kärnvapenhotet, grundat på naturkrafternas förvända utnyttjande, har nog många erfarit, men få har som Edberg givit den ett så pregnant uttryck. Han törs se vår tids bistra sanning i ansiktet. Han möter både naturens under och möjligheten av mänsklighetens självmord med öppna ögon."¹⁴¹

Ulla-Britta Lagerroth finner att han var en sökare av de rätta orden och som med det friska språket kunde väcka läsarens känslor och därmed övertyga denne om budskapets angelägenhet.¹⁴² Men det är inte vad han säger, för det har många sagt före honom, menar Lagerroth, och de vetenskapliga rönen är kunskap utvunnen av andra. Det unika hos Edberg ligger på två plan. Först den skickliga sammanställningen och tolkningen av ett enormt material och de stora perspektiven. Det andra, menar hon, ligger i gestalt-

---

¹³⁶ Edberg, *Droppar av vatten, droppar av år*, s. 20.

¹³⁷ Edberg, *Dalens ande*, s. 55.

¹³⁸ Edberg, *Droppar av vatten, droppar av år*, s. 21.

¹³⁹ Kurt Aspelin, "....." *Aftonbladet* 23 september, 1966.

¹⁴⁰ Lars Gustafsson, "....." *Expressen* 7 september, 1966.

¹⁴¹ Johan Åkerman, "....." *SDS* 1 januari, 1967.

¹⁴² Lagerroth, *Det poetiserade budskapets makt - Några reflektioner kring Rolf Edbergs språk*, s. 60

ningsviljan, den styrande formen och de pregnanta formuleringarna, ett expressivt språk med makt att övertyga.¹⁴³

Språket för människans tillblivande är den andra aspekten.

”I begynnelsen var icke ordet” inleder Edberg sin betraktelse över språket. Till början var hjärnan en håla för ordlösa förnimmelser. Orden har först dykt upp i gränsskiktet mellan människoapan och apmänniskan. Hur språket kom att utvecklas, rådde enligt Edberg delade meningar om. Själv finner han det svårt att tro att språkets begynnelse skulle ligga blott några tiotusentals år tillbaka i tiden. Språket blev också en mytisk kraft. ”Orden blir delar av en magi, vars innersta väsen ju är känslan av alltings oupplösliga enhet.”¹⁴⁴ Sedan människan tog elden i sin tjänst har, enligt Edberg, ingen erövring varit mer omvälvande än språkets ibruktagande.¹⁴⁵ Det generna är på det biologiska planet blev språket på det sociala. ”Språket blev ett komplement till generna.”¹⁴⁶ Samtidigt ser han ordens begränsning. De är otillräckliga för den framåtriktade tanken liksom de hindrar förnimmelser från det förgångna.¹⁴⁷ Även hos språket ser han en evolutionär utveckling.

Men här finns också ett tyst språk som förbinder oss med övriga kosmos som vi skall se i det följande.

Den kosmiska samhörigheten

Det kosmiska motivet får ge en kompletterande bild av människans existentiella villkor. Som en bild av att allt hör samman återkommer synen på dualismen, Gud, naturvetenskapen och evolutionen. Den moderna naturvetenskapen med många spekulativa element paras här med österländsk mystik.

Edberg var kanske en mystiker – trots att han ibland förnekar det – men inte en som sökte uppnå förening med det gudomliga utan det kosmiska. ”Vad som för mig varit väsentligt har varit spekulationerna om att det fält i vilket vi lever sätter oss i förbindelse med inte bara allt annat liv på det här lilla klotet utan med kosmiska företeelser,

---

¹⁴³ ibid., s. 60.

¹⁴⁴ Edberg, *Vid trädets fot : Lekmannafunderingar mot höstlig bakgrund*, s. 43.

¹⁴⁵ ibid., s. 46.

¹⁴⁶ ibid., s. 46.

¹⁴⁷ ibid., s. 51.

kanske på ljusårs avstånd.”¹⁴⁸ Edberg söker en naturvetenskaplig förklaring till det han uppfattar som en kosmisk samhörighet. Han fascineras av naturvetenskapliga teorier som närmar sig österländsk mysticism. Att *Vid trädets fot* inleds med ett citat ur *Boken om Tao* är ingen tillfällighet. Det fält han spekulerar om härrör från teorier framförda av en amerikansk medicinprofessor, Harold Saxton Burr.¹⁴⁹

Han finner att språket inte räcker till när människan ”gluttar i skapelsens mikro-världar”.¹⁵⁰ Kvant- och relativitetsteorierna ger honom en naturvetenskaplig förankring: ”De egenskaper den sökande människan iakttar kan möjligen beskrivas som vibrationer (fast vi ju inte vet vad det är som vibrerar). Hela världsalltet framstår i en sådan beskrivning som en väldig skala vibrationer. Vågor och partiklar är bara olika benämningar för samma sak. Atomen består av den strålning den utsänder. Materia blir identisk med energi.”¹⁵¹ Det stannar inte vid att vi i grunden är av samma stoff som stjärnor och planeter liksom allt annat i den övriga naturen. Dessa elektromagnetiska vibrationer låter oss också att i varje sekund vara mottagare av budskap från kosmiska källor och deltagare i tysta samtal.¹⁵² Han låter oss blicka in i gaia-hypotesen, ännu ett obevisat tankestycke men som kanske kan öppna nya spår i sökandet efter människans roll. Men gaia-hypotesen om jorden som organism och med människan som jordens hjärna och nerver kan det vara en användbar liknelse?¹⁵³ Troligen fick Edberg kännedom om gaiahypotesen 1975 via en artikel i *New Scientist*s februarinumner det året med titeln *The Quest for Gaia*.¹⁵⁴

”Jag känner mig ju inte som någon främling i universum. Ju mer jag upptäcker på de kosmiska vidderna desto mer inser jag att jag är en del av dem som av jordens skogar och savanner.”¹⁵⁵

---

¹⁴⁸ Rolf Edberg, *Brev till Professor Carl Gustav Bernhard, Kungl. Vetenskapsakademien*, Vol. Edbergssamlingen, 1976-01-20).

¹⁴⁹ Dr. Burr discovered that all living things - from men to mice, from trees to seeds - are molded and controlled by *electro-dynamic fields*, which could be measured and mapped with standard voltmeters. These "fields of life," or *L-fields*, are the basic blueprints of all life on this planet. Their discovery is of immense significance to all of us. Dr. Burr believed that, since measurements of L-field voltages can reveal physical and mental conditions, doctors should be able to use them to diagnose illness before symptoms develop, and so would have a better chance of successful treatment.
<http://www.wrf.org/news/news0003.htm>, 2006-09-06.

¹⁵⁰ Edberg, *Dalens ande*, s. 175.

¹⁵¹ *ibid.*, s. 175.

¹⁵² *ibid.*, s. 178.

¹⁵³ *ibid.*, s. 187-192.

¹⁵⁴ Rolf Edberg, *Brev till Nils Gralén, CTH*, Vol. Edbergssamlingen, E1:5, 1975-04-07)..

¹⁵⁵ Edberg and Brusewitz, *Årsbarn med Plejaderna : Funderingar i en glänta mellan skog och vatten*, s. 65.

När den kosmiska tillvaron förpassar människan till en tillfällig värd för livsfröet på en liten punkt i universum, som dessutom rullar mot sin egen förintelse, då kan tillvaron kännas svår att uthärda utan bärande myter.¹⁵⁶ Men när myterna inte längre är i samklang med människans nya vissheter och försanthållanden, då erbjuder de inte längre något stöd.¹⁵⁷

I stället för en personlig Gud och dualistisk världssyn erbjuds vi en helhetssyn, där alla processer, såväl kosmiska, biologiska som andliga förenas.¹⁵⁸ Det som Edberg finner närliggande är, som vi tidigare berört, den lycka Spinoza drömde om, den hilaritas som breder sitt ljus över tillvaron.

Vetenskapens världsbild är relativ. Den uppenbarar inte den yttersta sanningen om naturen utan enbart det vi med våra grova sinnen upplever som verkligt.¹⁵⁹ Jag tror vi kan tolka Edberg så att han avser en objektiv men relativ världsbild men att han inte delar en subjektiv relativism.

Ur havet kom vi men bortom oceanens horisont anar han de kosmiska vidderna varifrån livets byggstenar en gång kom.¹⁶⁰ Men i viss mening har livet ingen begynnelse, ”Livet – vad vi kallar liv – är ett av de sätt på vilka materien – vad vi kallar materia – organiserar sig. I viss mening är livet överallt och alltid.”¹⁶¹

Inte bara kosmos utan också naturen talar till oss. ”Gamla röster tisslar ur gräset ... Jag hör rösterna men kan endast bitvis tolka deras språk. Ändå finns de ju inom mig.”¹⁶² Den animistiska föreställningsvärld som han tillskriver våra tidiga förfäder och naturfolken ser han på med saknad.¹⁶³ Och ett decennium senare hör han ”Lommen ropar, och ropet för mig långt tillbaka till något förmänskligt.”¹⁶⁴

---

¹⁵⁶ Edberg, *Vid trädets fot : Lekmannafunderingar mot höstlig bakgrund*, s. 93.

¹⁵⁷ *ibid.*, s. 93.

¹⁵⁸ *ibid.*, s. 94.

¹⁵⁹ *ibid.*, s. 96.

¹⁶⁰ Edberg, *Droppar av vatten, droppar av år*, s. 103.

¹⁶¹ *ibid.*, s. 103.

¹⁶² Edberg, *Dalens ande*, s. 192f.

¹⁶³ Edberg, *Att leva på jordens villkor : Föredrag [å Kungl. Vetenskapsakademien] den 8 maj 1974*, 11.

¹⁶⁴ Edberg and Brusewitz, *Årsbarn med Plejaderna : Funderingar i en glänta mellan skog och vatten*, s. 10.

Föreställningen om en svunnen guldålder för mänskligheten tillbakavisas helt.

Illusionen om det ursprungligt goda som vi finner hos Rousseau byts ut mot Darwins insats när han påvisade ”en värld utan nåd med en allas kamp för tillvaron”.¹⁶⁵

Territorialinstinkten är en av de starkaste drivfjädrarna i kampen för tillvaron. Hos reptiler, fiskar, fåglar och däggdjur, ja överallt menar Edberg finner man denna lidelse att besitta ett eget territorium och ett aggressivt försvar för detta.¹⁶⁶

I evolutionens slumpmässiga spel träder så småningom dagens homo sapiens fram. Vapnet fanns då redan i hennes hand. De slumpmässiga mutationer, som intelligentare än andra, kunde finna lösningar att möta ett kanske kärvare klimat och brist på föda blev de grenar som levde vidare. I flock kunde man angripa större djur och i flock kunde man försvara sitt territorium. Så växte, menar Edberg, en gryende solidaritet fram grundad på självbevarensedriften.¹⁶⁷ Men med sig bär hon också på arvet efter striden. Fädernas missgärningar bemöter vi inte med kristna eller andra frälsningsläror. ”[V]i har provat så många frälsningsläror, religiösa, filosofiska, politiska, att det är på tiden att vi prövar att bygga på sanningen om oss själva.”¹⁶⁸ Var då de första människornas liv en kamp för föda? Därom vet vi inget men några antropologer och arkeologer har hävdat att jägar- och samlarsamhället har varit de enda överflödessamhälle som någonsin existerat.¹⁶⁹

Överbefolkning

En given orsak till jordens kris är den befolkningsexplosion som inte tycks avmattas. För Edberg blir det både en fråga om syftet med människans liv på jorden men också om västerlandets ansvar för jordens nuvarande tillstånd.

Jägerstenåldern förblev en gleshetens ålder för människans art. Edberg redovisar att vid den senaste istidens klimatförändring, då en del jägarfloccar blev bofasta, så var världsbefolkningen omkring 15 miljoner. Vid vår tideräknings början ca 200 miljoner och vid mitten av 1800-talet passerar den första miljarden. Den andra miljarden passerar strax efter 1940 och är i mitten av 1960-talet ca 3,3 miljarder. Han varnar för att redan vid 2000-årsskiftet blir vi uppe i dryga 6 miljarder och med samma takt skulle jorden

---

¹⁶⁵ Edberg, *Spillran av ett moln : Anteckningar i färdaboken*, s. 35f .

¹⁶⁶ *ibid.*, s. 37.

¹⁶⁷ *ibid.*, s. 39.

¹⁶⁸ *ibid.*, s. 47.

¹⁶⁹ Sundin, *Den kupade handen : Historien om människan och tekniken*, s. 22.

befolkas med en människa per kvadratmeter om ett halvt årtusende. Balansen mellan fruktsamhet och död har förändrats. Genom lyckade insatser mot malaria, tracoma, gula febern och andra infektionssjukdomar har man i de fattiga länderna räddat hundratals miljoner människor från för tidig död. Man har ersatt massdöd med massnöd. Edberg menar att även om den engelske prästen Malthus fick fel när han förutsåg att välståndet bland massorna i England aldrig skulle höjas därför att befolkningen tenderar att öka snabbare än tillgången på föda, så är risken att det globala perspektivet infrias. ”En hunger som blir medveten om sig själv är dynamit – fattigdomen blir ju outhärdlig, då den dagligen kan jämföras med andras överflöd.”¹⁷⁰

Tankar om överbefolkning visar på konsekvenser som vi i dag helst blundar för. Med en allt mer medveten fattigdom och svält söker sig de som inget har till de rikares gästabad. ”Kan vi inte se hur den historiens tidvattenvåg, som bar fram den vita rasen, håller på att vända!”¹⁷¹ Kommer en krympande vit minoritet genom strid slå vakt om sina privilegier eller kommer ”mannen med det bleka ansiktet i tur att bli den sista mohikanen?”¹⁷² Frågeställningar som idag känns än mer angelägna eftersom den berör vår kulturs grundvalar. Men ändå blir befolkningsexplosionen ytterst en fråga om människans hela existensform. ”Den vitala frågan blir ytterst inte *hur många* munnar jorden kan mätta utan *hur* mänskligheten skall leva.”¹⁷³

Spåren av människan förskräcker honom. I bok efter bok samlar han exempel på människans framfart. Trots att han finner denna nedslitning av jorden påbörjades med jägarfolkens övergång till en stationär odlingskultur, så går det inte ta miste på att västerlandet har skapat de största problemen. Tydligast kommer detta till uttryck i *Brev till Columbus*. Denne symboliserar européernas underkuvande av väletablerade kulturer. När han ”kysste Guanahanis jord var det en judaskyss, som beseglade en dödsdom”.¹⁷⁴ Med upptäckten av gummit och människojakten efter arbetskraft visar den vite mannen sitt rätta ansikte, tycks Edberg mena. Det är genom sin kunskap människan skapat sin makt och sprängt gränserna för artens omfattning. Låt oss därför i nästa avsnitt följa Edbergs tankar om detta.

---

¹⁷⁰ Edberg, *Spillran av ett moln : Anteckningar i färdaboken*, s. 114.

¹⁷¹ *ibid.*, s. 115.

¹⁷² *ibid.*, s. 116.

¹⁷³ *ibid.*, s. 121.

¹⁷⁴ Rolf Edberg, *Brev till Columbus*, Ny utg. ed. (Stockholm: PAN/Norstedt, 1974), s. 28.

Kunskapens frukt

Kunskapens frukt på gott och ont kommer att belysas. Edberg sysslar föga med kunskapsteoretiska problem utan vi får här möta kunskapens praktiska konsekvenser:

När vi nu skall se på Edbergs inställning till kunskap som sådan, är det främst den naturvetenskapliga, biologiska och tekniska, som tilldrar sig vårt intresse. Vilka faror ser han som civilisationskritiker? Med tanke på den splittrade inställning till myter, som jag tidigare redovisat, kan vi fråga oss vilken betydelse han ger de myter och berättelser, som alltsedan antiken varnat människan för att söka efter naturens förborgade hemligheter. Redan i den första bok jag valt för min studie tar han upp temat. ”Med sin hjärna och sina händer söker hon avlocka marginalhemmet dess hemligheter och jagas av de olösta gåtorna utanför dess gränser. [...] Allt hon finner är inte ofarligt. Ju djupare hon tränger in i naturens verkstad, desto riskfullare de krafter hon frambesvär.”¹⁷⁵ Han tar åter upp frågan ca tjugu år senare: ”Finns det frukter på kunskapens träd som det vore bäst för oss att inte smaka? Finns det en gräns någonstans utöver vilken forskningen inte bör söka sig - inte för att den inte förmår gå vidare utan för att det finns ting som vi inte bör veta? Bär ett avancerat vetenskapligt och teknologiskt samhälle inom sig fröet till sin egen förgörelse? Under ett skede, som i planetens livsutveckling är lika kort och flyktigt som den regnbåge som bildas i morgondagens droppar, har vår art på olika områden tillägnat sig kunskaper som hotar livet.”¹⁷⁶ Men nu finner han frågan meningslös. ”Ett nyfiket forskande och prövande finns inbyggt i våra gener. Vårt medvetande begär att ständigt få veta mera.”¹⁷⁷ Detta medvetande har under evolutionens gång utvecklats så att hon nu radikalt kan förändra sin fysiska omgivning.¹⁷⁸ Åter ser vi att människan, för Edberg, inte är ett oskrivet blad utan nedärvt bär med sig tidigare generationers erfarenhet. Det närvarande i vårt psyke och vår kropp rymmer allt det förflutna.¹⁷⁹

Men den stora faran ligger i hur vi använder vår kunskap. Det sokratiska skedet hade för västerlandet medfört en övergång från den animistiska föreställningen till att man då började söka varats rötter och sammanhang.¹⁸⁰ Detta medförde en skilsmässa mellan tanke och naturupplevelse, menar Edberg. ”Sokrates själv var så upptagen av att

¹⁷⁵ Edberg, *Spillran av ett moln : Anteckningar i färdaboken*, s. 13.

¹⁷⁶ Edberg, *Droppar av vatten, droppar av år*, s. 172.

¹⁷⁷ *ibid.*, s. 175.

¹⁷⁸ Edberg, *Vid trädets fot : Lekmannafunderingar mot höstlig bakgrund*, s. 128.

¹⁷⁹ Edberg, *Spillran av ett moln : Anteckningar i färdaboken*, s. 46.

¹⁸⁰ Edberg, *Att leva på jordens villkor : Föredrag [å Kungl. Vetenskapsakademien] den 8 maj 1974*, 11.

i basarerna lära sin samtid att med tankens hjälp känna sig själv, att han förblev ganska stum inför naturen.”¹⁸¹

Den teknologiska revolutionen, som vi genomlevt den senaste mansåldern, följs av en ännu bittrare kunskapsfrukt, den biologiska revolutionen. Vi manipulerar inte bara med den yttre miljön utan även med oss själva.¹⁸²

Edberg lyfter fram fyra punkter där den biologiska *evolutionen* styrd av det naturliga urvalet nu övergår till en biologisk *revolution* styrd av människan själv. Dessa är: transplantation, dödsfördröjning, genetisk styrning och personlighetsförändringar.¹⁸³ Men ibland skymtar vi ett hopp. ”För att finna en säker väg mot framtiden behöver vi göra en lång resa tillbaka. Kanske har den redan begynt. Med en sen tids rymd- och partikelforskare, geofysiker och ekologer som spejare och stigfinnare.”¹⁸⁴

Det mest konstanta i människans natur är hennes anpassningsförmåga.¹⁸⁵ Denna förmåga har varit den främsta orsaken till att hon är kommen så här långt. Men den är inte obegränsad och blir förändringarna omkring oss allt snabbare kommer vi allt svårare otakt med naturens egen rytm och för många uppbrott kommer att hämma oss.

Flyttar man ett träd från dess ursprungliga miljö till en aldrig så god åker, stannar det till i växten, om man inte samtidigt för med ett stycke av den förra miljön i form av en rejäl jordklump kring rötterna. Flyttar man det ständigt hinner det aldrig slå rot utan förtvinar.¹⁸⁶

Ett av de hot, som den nyare tidens kunskap fört med sig, skall vi närmare studera i nästa avsnitt. Där kommer vi lära oss att ”[v]åra kunskaper om den kosmiska kraften i atomernas inre har givit oss makt att i ett oförsiktigt ögonblick ödelägga frukterna av fyra miljarder års skapande evolution - i ett brännoffer vars lågor skulle kunna förtära inte bara stundens liv utan också alla ännu ofödda generationer.”¹⁸⁷

---

¹⁸¹ *ibid.*

¹⁸² Edberg, *Vid trädets fot : Lekmannafunderingar mot höstlig bakgrund*, s. 128.

¹⁸³ *ibid.*, s. 129.

¹⁸⁴ Edberg och Brusewitz, *Årsbarn med Plejaderna : Funderingar i en glänta mellan skog och vatten*, s. 102.

¹⁸⁵ Edberg, *Vid trädets fot : Lekmannafunderingar mot höstlig bakgrund*, s. 140.

¹⁸⁶ *ibid.*, s. 140.

¹⁸⁷ Edberg, *Droppar av vatten, droppar av år*, s. 172.

Kärnvapenhotet

Även om Edberg var en engagerad motståndare mot kärnvapen så får frågan här enbart ett begränsat utrymme. Detta är närmast ett tecken på att grunderna för ett ställningstagande var uppenbara och relativt okomplicerade.

Ett av mänsklighetens självskapade gissel är det arsenal av nukleära vapen som kapprustningen försett oss med. Vid tiden för *Spillran av ett moln* kunde en viss besinning noteras i umgänget mellan stormakterna framtvungad av en skör vedergällningsbalans.¹⁸⁸ Men ”[d]et största hotet kommer dock inte från de raketer som i dag hänger utskjutningsfärdiga, riktade mot sina utsedda mål. Det största hotet ligger i det ännu ofullgångna och ofullbordade.”¹⁸⁹

Vårt enda hopp är att upphäva kriget som institution. Det låter kanske orealistiskt, men Edberg pekar på att vi tidigare frigjort oss från grymheter, som en gång setts tillhöra naturens ordning. Vi blidkar inte längre gudarna med människooffer. Även om detta kan vara enda vägen, som vår självbevarelsedrift kan utvisa är Edberg inte optimistisk: ”Man kan gripas av tärande tvivel på att vi, fastnaglade i åldriga tanke- och reaktionsmönster, är mäktiga denna handling.”¹⁹⁰

Även om vi nu skrotar alla kärnvapen så finns kunskapen kvar att ta till i en desperat situation.

Men det är inte bara maktbalansen länderna emellan utan vår inverkan på balansen i naturen, som är väl så stort hot. Om detta handlar nästa avsnitt.

Den känsliga balansen

Insikten om att allt hör samman kommer fram i det följande avsnittet.

Edberg låter oss ana ett djupare samband med havet som vårt ursprung.¹⁹¹ När han sitter i den bohuslänska skärgården ser han människans övergrepp mot naturen som lämnat kvar avskalade öar där en gång skog vuxit. Där jägaren under femtiotusen generationer i stort sett har lämnat naturen efter sig så som han funnit den, började herden och

¹⁸⁸ Edberg, *Spillran av ett moln : Anteckningar i färdaboken*, s. 24.

¹⁸⁹ *ibid.*, s. 25.

¹⁹⁰ *ibid.*, s. 50.

¹⁹¹ *ibid.*, s. 124f.

åkermannen den lemlästning av skogarna som fortsatt in i vår tid. Civilisationens framväxt har lett till skövling av skogar, erosion av jord. Kultur efter kultur begår samma misstag att pressa jorden på allt större uttag. ”Det är som om jorden ingenstädes mäktat bära människans civilisation. När jorden inte orkade mer, vacklade grunden för de kulturer som blomstrat.”¹⁹² Jordens utarmning kompenseras med ökat bruk av konstgödsel, insektsangrepp motverkas med olika biocider. Även om dessa inte enskilt doseras i mängder som är direkt skadliga för människan anrikas en del i näringskedjan, fler arter än skadegörarna slås ut och hela eko-balansen rubbas. För Edberg liksom många andra blev Rachel Carsons *Silent Spring* en väckarklocka. Han finner att en rad ekologer och vetenskapsmän gått fram med samma budskap och varning. ”Varningarna blir allt flera. Men kriget fortsätter.”¹⁹³

”Teknik gör mera teknik möjlig.”¹⁹⁴ I ett oavbrutet crescendo drivs den teknologiska utvecklingen. Men det ökande tekniska kunnandet har förlätt människan att tro sig vara herre över allt annat i tillvaron och har åtföljts av en ökad okänslighet för naturens jämviktsspel.¹⁹⁵ Efter att ha tagit till mig Edbergs upprördhet över människans dårskap, där han finner att ”[v]i har arbetat mot naturen, ej med”¹⁹⁶, så förvånar ett brev ställt till en skogsvårdskonsulent: ”Hjärtligt tack för Ert besök å Bränna i måndags morse. Är mycket tacksam för att få Er hjälp med besprutning av de lövslypartier som vi tittade på ...”¹⁹⁷ Inte bara hans korrespondens utan också i hans publicerade texter finns ett annat budskap som vi nu skall se på.

Ett oavsiktligt budskap

Vid sidan av författarens intention att påverka oss i en miljöansvarig riktning lämnar han oss upplysningar som motverkar detta syfte. Vi skall i det följande avsnittet se hur.

Edbergs skrifter har påverkat människor med skilda bakgrund och syften. Hans poetiska stil har väckt beundran och varit en väckarklocka för många, men som kanske idag inte

---

¹⁹² *ibid.*, s. 130.

¹⁹³ *ibid.*, s. 156.

¹⁹⁴ Edberg, *Vid trädets fot : Lekmannafunderingar mot höstlig bakgrund*, s. 103.

¹⁹⁵ *ibid.*, s. 104.

¹⁹⁶ Edberg, *Spillran av ett moln : Anteckningar i färdaboken*, s. 165.

¹⁹⁷ Rolf Edberg, *Brev till Skogsvårdskonsulent Gottfrid Andersson*, Vol. Edbergssamlingen, E1:2, 1969-08-20).

när den generation hans hopp gick till. Det budskap han avsåg att förmedla är tydligt och avsiktligt men där finns också ett annat. Han står vid randen av Grand Canyon.¹⁹⁸ Han besöker grottorna i Syditalien, sitter på en ö i karibernas hav för att skriva till Columbus.¹⁹⁹ I gryningen ser han hinduer ur det rituella badet i Ganges med lyfta händer hälsa den uppgående solen och sedan samma kväll i ett buddhistiskt klipptempel uppe i Nepal lyssna till gonggongslagen då solen går ner över Himalayas brinnande vågor av snö, som ger floden dess vatten, för att där uppleva en tidlös åkallan till livets makter.²⁰⁰ Det är verksamt att bespruta lövsly vid det egna torpet. Är detta också ett eko av Thoreaus uppmaning: ”... låten edra handlingar vara som två och tre, inte som hundra och tusen; räkna i halva dussin i stället för i miljoner, och för edra räkenskaper på tumnageln!”²⁰¹

När vi nu sett Edbergs inställning till människans existentiella villkor och problem så frågar vi oss om han ser några lösningar? I vårt sista avsnitt försöker jag samla några av hans tankar kring detta.

En planet i kris – diagnos och motåtgärder

Om det finns hopp om en positiv framtid och vad som då krävs handlar vårt sista motiv.

Vi har gått igenom flera av de problem som Edberg ser världen stå inför. Sammanfattningsvis en överbefolkad värld med en ojämn fördelning av resurserna, där hungern känns ännu svårare att fördrå i vetskap om andras överflöd. En ökad kunskap om naturens och livets krafter synliggjort i kärnkraftens frigörande och genetikens landvinningar. En kunskap som ger ökad makt åt dem som behärskar den.

Själv har han vid flera tillfällen i föredrag och intervjuer sammanfattat sin oro över den kris planeten Jorden närmar sig. När han 1966 uttalar sig för Norsk Rikskringkastning om sin bok *Et Støygrann som Glimter (Spillran av Ett Moln)* heter det att ”[b]oken vill ge ett anspråkslöst bidrag till den angelägna debatten om hur vi ska möta en framtid fylld av mörka hot men också av möjligheter.”²⁰² I den fortsatta

---

¹⁹⁸ Edberg, *Droppar Av vatten, droppar av år*, s. 69.

¹⁹⁹ Edberg, *Brev till Columbus*, s. 9ff.

²⁰⁰ Edberg, *Droppar av vatten, droppar av år*, s. 144f.

²⁰¹ Thoreau, Åsberg och Bengtsson, *Skogsliv vid Walden*, s. 167.

²⁰² Rolf Edberg, *Intervju i Norsk Rikskringkastning*, Vol. Edbergssamlingen, E1:1, 1966-09-06).

intervjun sammanfattar han sin uppfattning att människan nu har atomvapen nog för att släcka allt liv på jorden och detta när befolkningskurvan skenar uppåt. En permanent överbefolkning, som konkurrerar om jordens resurser, kan utlösa en anarki som får någon att ta till utplåningsvapnen. Vi riskerar, menade Edberg i intervjun, att allt ”snabbare rusa mot ett kritiskt klimax – med mindre vi radikalt ändrar vårt eget tänkande och handlande”.²⁰³

Den kommande generationen var Edbergs hopp. Förmodligen med studentoroligheterna i Frankrike, maj-juni 1968, i minnet ser Edberg embryot till en ny internationell solidaritet.²⁰⁴ När han vidare finner:

Det finns hos mig en obstinat förhoppning, att en dag ur ungdomens egna led skall uppstå någon, som ur det ännu trevande, vaga och ofullgångna finner de tändande appellerna, som kan samla människorna över alla partier och nationsgränser kring ett gemensamt mål. I de stora brytningsskedena i människans historia har alltid de stora andliga ledare framgått som utifrån den tidens speciella förutsättningar kunnat artikulera människornas innersta drömmar och behov. Det är något sådant jag tror tiden nu är mogen för. Kanske kan också de utlösande krafterna frigöras genom kollektivt arbete. I min bok har jag som en medelålders iakttagare trevat efter ny helhetssyn, som kan ge oss en vision av vårt öde, en globism i tanke och känsla. Det riktiga uttrycket för en sådan globism kan endast ungdomen själv finna. Jag tror emellertid inte man kommer dit på någon lätt väg. Det räcker inte med att man fötts in i den nya världsbilden - det krävs också kunskapen, tankemödor och förmåga till inlevelse.²⁰⁵

Är det renässansfursten som talar? Har inte världen sett nog av massrörelser och karismatiska ledare?

Men komplexiteten och den globala dimensionen kräver också globala institutioner för att hantera frågorna. Tanken på en världsstyrelse kom bland annat fram i det utprop Edberg undertecknade tillsammans med Stockholms borgmästare Yngve Kristensson, professor Hugo Osvald, laborator Tor Ragnar Gerholm, prosektor Lars Gyllensten och docent Hans Palmstierna.²⁰⁶ Inför Kungliga Vetenskapsakademien i maj 1974 presenterade han ett globalt program, som han också vid andra tillfällen delvis berört²⁰⁷. Han krävde där en återgång till naturens egna hushållningsprinciper. ”Själv har [han]

---

²⁰³ ibid.

²⁰⁴ Rolf Edberg, *Brev Till Redaktör Pia Ehrenpreis, Utrikesdepartementet Informationsbyrån, Box 1621, Stockholm*, Vol. Edbergssamlingen, E 1:1, 1970-02-09).

²⁰⁵ ibid.

²⁰⁶ Sveriges Världsfederalister, *Brev*, Vol. Edbergssamlingen, E1:1, 1968-02-14).

²⁰⁷ Edberg, *Att leva på jordens villkor : Föredrag [å Kungl. Vetenskapsakademien] den 8 maj 1974*, 11.

diskussionsvis framkastat tanken på en energistat, därför att vi så alldeles uppenbart är på väg mot en energikris, och en oceanstat, därför att oceanen sannolikt är den omedelbart mest hotade delen av livssfären.”²⁰⁸ Han tänkte sig ett slags specialstater vid sidan av och ovanför nationalstaterna, som förelöpare till en mera omfattande världsregim. Nationalstaten är för honom en ekologisk anomali. En minoritet på norra halvklotet kan inte tillåtas fortsätta att förbruka tjugo gånger mera per capita av klotets resurser än människorna i Indien och stora delar av Afrika. Människan måste förmås hejda sin egen tillväxt, vilket tvingar fram en globalt dirigerad befolkningspolitik. Han trodde dock inte att lösningen ligger i en återgång till en förindustriell livsstil men att fortsätta som hittills vore ansvarslöst. Vi måste använda vår kunskap och teknologi på ett förnuftigare sätt än idag. Men själv tvivlar han på ”att vi enbart med förnuftets hjälp kan bestå ’det planetariska provet’”²⁰⁹. Teknologi och organisation är nödvändiga instrument, men därutöver behövs ”något som rör själva kärnan i våra åskådningar”.²¹⁰ Vad detta kunde vara lämnar han oss i ovisshet om.

Slutdiskussion

De slutsatser som tidigare forskare presenterat har inte korrigerats av min studie. Vad jag hoppas på är att den vidgat vår förståelse av Edbergs miljöorienterade författarskap och jag vill här sammanfatta vad som tidigare diskuterats.

Inledningsvis har jag givit en kortfattad beskrivning av vem Rolf Edberg var, vad han skrivit och vilka tidigare studier av hans verk vi kan ta del av. Jag har försökt beskriva de yttre ramar, som varit Edbergs referenspunkter. Vi får inte glömma hans journalistiska bakgrund, som säkert mer än för många andra gjort honom lyhörd för tidens strömningar och idéer. De diskussioner, som förts inom hans eget socialdemokratiska parti, om den tekniska utvecklingens och samhällets problem, blir då av speciellt intresse. Jag har påvisat, att för den miljöpolitik som utformades under 60-talet, så finner vi andra mer framträdande namn.

En rad miljöproblem gjorde sig påmind under den aktuella perioden. Några med mänskliga katastrofer som följde. De hjälpte också till att ge aktualitet åt miljörelsens

---

²⁰⁸ ibid.

²⁰⁹ ibid.

²¹⁰ ibid.

framväxt. Även om Rachel Carsons *Tyst Vår* 1962 fick en stor genomslagskraft, så har jag pekat på att civilisationskritiken och miljörörelsen har längre historia än så. Men jag har också redovisat de nya infallsvinklar, som växte fram under Edbergs produktiva tid och där ekosofin framstod som särskilt betydelsefull.

Uppsatsens huvudavsnitt om Edbergs filosofiska tankegångar har jag försökt tematisera. Vi kan fånga det budskap, Edberg vill ge, i ett citat från Dag Hammarskjöld: ”Att inte tynga jorden –. Inget patetiskt excelsior utan endast detta enkla: att inte tynga jorden.”²¹¹

Jag har sökt visa att Edberg, som en modern renässansmänniska, också var del av sin tid. Hans tidsperspektiv spänner från tidernas gryning fram till vår egen tid. Hans visioner om framtiden har slitits mellan hopp och förtvivlan. Hoppet fann han hos den unga generationen och den nya tekniken rätt nyttjad. Hans civilisationskritik blev därför inte kopplad till kritik av en mekanisk, materialistisk världsuppfattning utan till människan själv. Förtvivlan när han såg människans bräcklighet och resursslöseri. Att han deltog själv däri bekymrade honom dock inte. Liksom tidigare renässansfurstar stod landshövdingen, profeten över detta.

Hans sökande var hans andra släktskap med renässansidealen. Något logiskt system bygger inte upp hans idéer. Snarare sökte han och prövade olika tankegångar. Men han var inte rationalist utan empiriker i sökandet efter allkunskap och en ny filosofi för människan som ger helhetsbild av universum, livet och vårt eget öde. Han ville påvisa hur allt hör samman i kosmos. Så framstår han som renässanshumanist men inte humanist med den mening vi ger det idag. Det är inte individen utan livet som har ett egenvärde.

De existentiella frågorna får stor plats i hans texter. Här syns hans sökande tydligt. Hans världsbild präglades av starkt mytiska inslag samtidigt som han tillbakavisade myterna till förmån för evolutionen. Till de mer spännande inslagen hör hans spekulationer om kvarstående minnen i cellerna från en ursprungscell liksom vattendroppens minne av tidigare existensformer. Evolutionen förutsätter en linjär utveckling ändå påminner havet honom om det eviga kretsloppet, liv, död och åter liv.

Edberg anslöt sig till naturrättstanken. De juridisk-politiska lagarna grundas på allmän lag som finns i naturen redan givet. Men till skillnad mot stoikernas tal om en

---

²¹¹ Dag Hammarskjöld, *Vägmärken* (Stockholm: Bonnier, 1963), s. 55.

naturlig rättsordning, som gäller för alla människor, så omfattas hos Edberg inte bara allt levande utan även den oorganiska världen och som Luc Ferry sammanfattar:

För det är just detta som det handlar om i denna senaste version av ekologin där de politiska filosofernas gamla ”sammällsfördrag” tänks bereda plats för ett ”naturfördrag” som upphöjer hela universum till rättssubjekt. Det är inte längre fråga om att beskydda människan, uppfattad som världen centrum, mot sig själv, utan tvärtom om att försvara hela *kosmos* mot människorna. Ekosystemet – ”biosfären” – tillskrivs därmed ett inre värde som är betydligt högre än mänsklighetens, detta på det hela taget skadliga släkte.²¹²

Spinoza och framför allt Darwin var de tänkare Edberg främst framhållit. Han kallade sig också Darwinist, även om hans åsikter syns ligga Lamarck närmare. Att tidigare generationers erfarenhet finns nedärvda i våra gener är ett påstående som styrker detta. Avsikligt eller oavsikligt har hans idéer också starkt släktskap med Ernst Haeckels.

Att han kom att bli inspiratör och idégivare visar den status som universitetsämne ekosofi fått i Karlstad. Att han också inspirerade yngre miljöidealister är Bolof Stridbeck exempel på som i sin doktorsavhandling redovisar att han först stötte på ordet ”ekosofi” i en artikel av Rolf Edberg.²¹³

Vandringen bort från ett liv i samklang med naturen inleddes redan när jägarfolken stannade upp och blev bofasta jordbrukare och när dualismen i olika former tog säte i människors tänkande och skiljde på natur och kultur. Men senare årtiondens utveckling med ökad överbefolkning, ojämn och orättvis fördelning av jordens resurser och med kärnvapnens förstörelsestyrka att tillgripa, som en sista utväg för den desperate, blev den krisbild Edberg främst ville varna för. De lösningar han framkastade var bland annat bildande av specialstater, energistat och oceanstat, vid sidan av nationalstaterna. Dessa skulle senare kunna utvecklas till en världsregim.

Vi har kunnat se hur det empiriska, stoffliga materialet i ett annat perspektiv utmejslat några grundläggande drag i det idémässiga innehållet. Så har avsnittet *Om människan och livet* framför allt belyst hans **holistiska syn och syn på dualismen** men även gett stoff till det övriga idéinnehållet. Underlaget till hans uppfattning om en **jord i kris** finner vi i alla de olika avsnitten med undantag för avsnittet om *Den kosmiska samhörigheten*. Dess innehåll ger istället tillsammans med stoffligt bidrag från avsnittet *Om människan och livet*, avsnittet *Språket* samt inte minst avsnittet *Den känsliga*

---

²¹² Luc Ferry och Stefan Jordebrandt, *Den nya ekologiska ordningen* (Göteborg: Daidalos, 1997), s. 24f .

²¹³ Stridbeck, *Ekosofi och etik*, s. 8.

balansen underlag för hans tankar om det **kosmiska sambandet**. Slutligen finner vi svaren på de **existensiella frågorna** i materialet, som presenteras i avsnitten *Om människan och livet*, *Språket* och i *Kunskapens frukt*.

Det nu redovisade leder oss till att koncentrera sammanfattningen till fyra centrala teser om hans författarskap: 1) Edberg har en holistisk syn på naturen och människan och ser dualismen som en av människans stora misstag. 2) Allt ingår i ett kosmiskt sammanhang. 3) Planeten Jorden befinner sig i kris präglad av kärnvapenhot, överbefolkning och orättvis fördelning av jordens resurser. 4) Evolutionen och inte religionen har svaret på våra existentiella frågor.

Efterord

Uppsatsen avslutas (2007) just när 300-års jubileum av Linnés födelse firas. I ett annat sammanhang kunde det varit frestande att söka en gemensam nämnare för dessa båda naturbetraktare. Att Edberg delar Linnés förundran över naturen framgår klart i hans böcker och också att han ibland vandrar tillsammans med honom när han betraktar naturen och erinrar sig några av dennes citat. Men att söka efter andra samband tror jag vore fel.

Uppsatsen har inte syftat till att bli en biografi över Rolf Edberg utan varit ett försök att som miljöfilosof placera honom i ett idéhistoriskt sammanhang. I arkiven finns väl samlat material, som annars kunde användas för ett sådant syfte. En sådan studie skulle då visa på en större och bredare gärning än vad som här lyfts fram.

Att ta sig igenom ett stort antal av hans texter har varit en resa till kända och okända platser och då inte enbart det geografiska landskapet. Men under en lång resa blir man stundtals irriterad på sin medresenär och fäster sig kanske vid smådetaljer, som den tillfällige resenären inte fäster sig vid. Det är kanske ofrånkomligt att många formuleringar återkommer i hans skrifter men vittnar kanske om att författaren funnit det mest pregnanta uttrycket. Edberg har funnit sin stil och sitt område. Därmed finns också en risk för att exploatera framgången med de tidiga böckerna. Ibland kan det tyckas att så skett.

Hur står sig då Edbergs texter nu tio år efter hans bortgång? Någon statistik över utlåningen eller försäljningen av hans böcker har jag inte sökt, men vid en slumpmässig kontroll vid stadsbiblioteket i Karlstad och universitetsbiblioteket finner jag att ingen av

hans böcker är utlånad. Flera har dessutom fått sin plats i magasinen. Ingen av mina yngre studentkamrater visar sig heller känna till Rolf Edberg trots hans närvaro på universitetsbiblioteket.

Är det formen eller innehållet som sett sin bästa före datum? Jag tror ingetdera. Att de centrala frågor, som Edberg lyft fram, fortfarande har sin giltighet råder ingen tvekan om och den som får någon av hans böcker handen kommer säkerligen att erbjudas en god läsoplevelse. Svaret står säkert att finna i den uppsjö av katastroflitteratur vi matas med. Blickar vi tillbaka finner vi ständigt någon kris i människans tillvaro. Dagens miljökras är klimatfrågan, som rapporteras utan någon redovisning av de samband som finns med de problem vi här diskuterat.

Den unga generation, som Edberg satte sitt hopp till, har inte hört eller glömt hans varning när de nu nått en mer mogen ålder. Det massmediala samhället fokuserar också sina tekniska och politiska lösningar på symbolhandlingar snarare än genomtänkta lösningar.

Källor och litteratur

Otryckt material

- Edberg, Rolf. *Brev till Fil. Dr Kurt Almqvist*. Edbergssamlingen E1:4,1974-03-25.
- . *Brev till Skogsvårdskonsulent Gottfrid Andersson*. Edbergssamlingen, E1:2,1969-08-20.
- . *Brev till Professor Carl Gustav Bernhard, Kungl. Vetenskapsakademien*. Edbergssamlingen,1976-01-20.
- . *Brev till Redaktör Pia Ehrenpreis, Utrikesdepartementet Informationsbyrå, Box 1621, Stockholm*. Edbergssamlingen, E 1:1;1970-02-09.
- . *Brev till Arkitekt Bobo Hjort*. Edbergssamlingen E1:5,1975-04-16.
- . *Brev till Nils Gralén, CTH*. Edbergssamlingen, E1:5,1975-04-07.
- . *Brev till Statsrådet Alva Myrdal*. Edbergssamlingen E1:3,1972-11-22.
- . *Brev frånl Sveriges Världsfederalister. Brev*. Edbergssamlingen, E1:1, 1968-02-14.
- . *Intervju i norsk Rikskringkastning*. Edbergssamlingen, E1:1;1966-09-06.

Tidningar

- Aspelin, Kurt. *Aftonbladet*, 23 september, 1966.
- Gustafsson, Lars. *Expressen*, 7 september, 1966.
- Åkerman, Johan. *SDS*, 1 januari, 1967.

Tryckt material

- Anshelm, Jonas. *Socialdemokraterna och miljöfrågan: En studie av framstegstankens paradoxer*. Symposion Bibliotek. Stockholm ; Stehag: B. Östlings bokförl. Symposion, 1995.
- Backlund, Johan. *rolf heter jag-: En bok om Rolf Edberg*. Skrifter utgivna av Föreningen för Värmlandslitteratur. Vol. 19. Karlstad: Föreningen för Värmlandslitteratur, 2000.
- Borgström, Georg. *Världens mat*. Lindblads nutidsböcker. Stockholm: Lindblad, 1968.

- . *Jorden - Vårt öde: Kan en permanent världshunger avvärijas?* Stockholm: Forum, 1953.
- Bråkenhielm, Carl-Reinhold, Carl-Henric Grenholm, Lennart Koskinen, och Håkan Thorsén, red. *Aktuella livsåskådningar. Del 2.* Lund: Doxa, 1983.
- Carson, Rachel. *Silent Spring*. 10. pr ed. Boston: 1962.
- Ceram, C. W. *Fynd, Forskare och forntidsgåtor: Arkeologins roman*. 3. uppl ed. Stockholm: KF, 1955.
- Coon, Carleton S. *The Origin of Races*. 3. pr ed. New York: Cape, 1963.
- Edberg, Rolf. *Människan och hennes värld. 2, Brev till Columbus; Dalens ande*; Stockholm: Norstedt, 1987.
- . *Droppar av vatten, droppar av år*. Stockholm: Norstedt, 1984.
- . *Vårt hotade hem: En antologi om en planet i kris*. Stockholm: Norstedt, 1982.
- . *Dalens ande*. 2. uppl ed. Stockholm: 1976.
- . *Att leva på jordens villkor : Föredrag [å Kungl. Vetenskapsakademien] den 8 maj 1974*. Documenta (Stockholm). Vol. 11. Stockholm: 1974.
- . *Brev till Columbus*. En PAN-Bok. Ny utg. ed. Stockholm: PAN/Norstedt, 1974.
- . *Spillran av ett moln: Anteckningar i färdaboken*. Stockholm: Norstedt, 1966/1968.
- . *Vid trädets fot: Lekmannafunderingar mot höstlig bakgrund*. Stockholm: Norstedt, 1971.
- Edberg, Rolf, och Gunnar Brusewitz. *Årsbarn med Plejaderna: funderingar i en glänta mellan skog och vatten*. Stockholm: Norstedt, 1987.
- Eliasson, Ingemar. "Förord." i *rolf heter jag-: En bok om Rolf Edberg. Skrifter utgivna av Föreningen för värmlandslitteratur.*, red. Johan Backlund. Karlstad: Föreningen för värmlandslitteratur, 2000.
- . "Tal vid överlämnandet av Selma Lagerlöfpriset." i *rolf heter jag-: En bok om Rolf Edberg. Skrifter utgivna av Föreningen för värmlandslitteratur.*, red. Johan Backlund. Karlstad: Föreningen för Värmlandslitteratur, 2000.
- Elmered Vogt, Karin, och Edbergstiftelsen. *Planeten Oceanen: Vårt behov av vatten: en dokumentation från edbergseminariet 2001, Karlstad den 23-24 januari, 2001*. Karlstad: Edbergstiftelsen, 2001.
- Erlander, Tage. *Sjuttital*. Stockholm: Tiden, 1979.
- Erlander, Tage, och Arvid Lagercrantz. *Tage Erlander. 1960-talet: samtal med Arvid Lagercrantz*. Stockholm: Tiden, 1982.

- Ferry, Luc. *Den nya ekologiska ordningen*. Göteborg: Daidalos, 1997.
- Francke, Johan. *Ekologisk filosofi och världsåskådning hos Rolf Edberg*. Idéhistoriska Uppsatser. Vol. 12. Stockholm: Univ., Avdelningen för idéhistoria, 1986.
- Gould, Stephen Jay. *The Panda's Thumb: More Reflections in Natural History*. 1.th ed. New York: Norton, 1980.
- . *Ever since Darwin: Reflections in Natural History*. London: Burnett, 1978.
- Haeckel, Ernst. *Två föredrag*. Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1902.
- Hammarskjöld, Dag. *Vägmärken*. Stockholm: Bonnier, 1963.
- Hofsten, Erland. *Världens befolkning: fakta och frågor kring folkmängd och folkökning*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1967.
- Hughes, J. Donald. *Världens miljöhistoria* [An environmental history of the world.]. Stockholm: SNS förlag, 2005.
- Jernelöv, Arne. *Kvicksilver: berättelser om ett användbart ämne med många risker*. Stockholm: Santérus, 2004.
- Karlsson, Mikael. "Ett livsverk som lever: några reflektioner kring Rolf Edbergs författarskap." i *Miljöhistoria idag och imorgon: rapport från en miljöhistorisk konferens vid Högskolan i Karlstad 9-10 april 1997.*, red. Martin Johansson. Vol. 98:5. Karlstad: Högskolan i Karlstad, 1998.
- . *Skog i nord och syd: [en dokumentation från 1998 års Edbergseminarium, Karlstad 20-21 januari 1998]*. Karlstad: Edbergstift., 1998.
- Karlsson, Mikael, och Karin Elmered Vogt, red. *Sökandet är vårt största äventyr: dokumentation från Edbergdagen 19 oktober 1999, samt från Edbergföreläsningarna åren 1998-2000*. Karlstad: Edbergstiftelsen, 2001.
- Lagerroth, Ulla-Britta. "Det poetiserade budskapets makt - Några reflektioner kring Rolf Edbergs språk." i *Sökandet är vårt största äventyr: dokumentation från Edbergdagen 19 oktober 1999, samt från Edbergföreläsningarna åren 1998-2000.*, red. Mikael Karlsson, Karin Elmered Vogt. Karlstad: Edbergstiftelsen, 2001.
- . "Edbergs globalt viktiga budskap." i *rolf heter jag-: En bok om Rolf Edberg. Skrifter utgivna av Föreningen för Värmlandslitteratur.*, red. Johan Backlund. Vol. 19. Karlstad: Föreningen för Värmlandslitteratur, 2000.
- Landin, Bo. "Av skog kommen." i *Så länge skogen växer: en berättelse om trädens betydelse.*, red. Hans Strand, Rolf Edberg. Stockholm: Journal, 1998.
- Lovelock, James. Gaia as seen through the Atmosphere. *Atmospheric Environment* 6, (1972): 579-580.
- . *Gaia : Planeten Jorden*. Stockholm: Natur och kultur, 1991.

- Lucretius Carus, Titus, och Ingvar Björkeson. *Om tingens natur*. Levande Litteratur. Stockholm: Natur och kultur, 2002.
- Myrdal, Alva, och Gunnar Myrdal. *Kris i befolkningsfrågan*. 2. uppl ed. Stockholm: Bonnier, 1934.
- Naess, Arne. *Økologi, samfunn og livsstil: utkast til en økosofi*. De Store U-Bøkene ; 219. 5., omarb. utg ed. Oslo: Univ.-forl., 1976.
- Olausson, Lennart, red. *Idéhistoriens egenheter : teori- och metodproblem inom idéhistorien*. Symposion Bibliotek. Stockholm ; Stehag: B. Östlings bokförl. Symposion, 1996.
- Persson, Marie. *Om vikten av att kunna se det stora i det lilla. Idéhistorisk studie av Rolf Edberg, ekosofin och de tre böckerna, Spillran av ett moln, Vid trädets fot och Brev till Columbus*. C-uppsats Ht-97,Umeå Universitet, 1997.
- Rifkin, Jeremy. *Entropi: en ny världsbild*. Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1982.
- Rousseau, Jean-Jacques. *Tvenne avhandlingar om kulturen och människan*. Berömda Filosofer. Vol. 14. Stockholm: Björck & Börjesson, 1920/1750.
- Saetra, Hartvig. "Ekologi och socialism." i *Aktuella livsåskådningar. Del 2.*, red. Carl-Reinhold Bråkenhielm, Carl-Henric Grenholm, Lennart Koskinen and Håkan Thorsén. Ny utg. ed. Nora: Nya Doxa, 1983.
- Sandström, Jörgen. "Rolf Edbergs arkiv." i *rolf heter jag-: En bok om Rolf Edberg. Skrifter utgivna av Föreningen för Värmlandslitteratur.*, red. Johan Backlund. Vol. 19. Karlstad: Föreningen för Värmlandslitteratur, 2000.
- Skirbekk, Gunnar, och Nils Gilje. *Filosofins historia*. Göteborg: Daidalos, 1995.
- Sophocles. *De sju bevarade dramatiska verken*. Stockholm: Norstedt, 1947.
- Sörlin, Sverker. *Världens ordning, Europas idéhistoria 1492-1918*. Stockholm: Natur och kultur, 2004.
- . "Edbergföreläsningen 1998 - Marginalhemmet mellan de kosmiska dödsrikerna." i *Sökandet är vårt största äventyr: dokumentation från Edbergdagen 19 oktober 1999, samt från Edbergföreläsningarna åren 1998-2000.*, red. Mikael Karlsson, Karin Elmered Vogt. Karlstad: Edbergstiftelsen, 2001.
- . "Edbergföreläsningen: Marginalhemmet mellan de kosmiska dödsrikerna." i *Skog i nord och syd: [en dokumentation från 1998 års Edbergseminarium, Karlstad 20-21 januari 1998]*. red. Mikael Karlsson. Karlstad: Edbergstiftelsen förlag, 1998.
- . *Naturkontraktet : Om naturumgängets idéhistoria*. Stockholm: Carlsson, 1991.
- Stridbeck, Bolof. *Ekosofi och etik*. 3., omarb. uppl ed. Göteborg: Bokskogen, 1994.

- Sundin, Bosse. *Den kupade handen: Historien om människan och tekniken*. Stockholm: Carlsson, 1991.
- Sveriges socialdemokratiska arbetareparti. *Protokoll: [Socialdemokraternas 23:e partikongress]*. Stockholm: Socialdemokraterna, 1968.
- . *Protokoll: [Socialdemokraternas 22:a partikongress]*. Stockholm: Socialdemokraterna, 1964.
- Thoreau, Henry David. *Skogsliv vid Walden*. Ny utg. ed. Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1979.
- Toulmin, Stephen, June Goodfield. *Människan upptäcker tiden: Utvecklingstankens historia*. Vetenskapens Stamträd. Vol. 3. Stockholm: Natur och kultur, 1966.
- von Wright, Georg Henrik. *Humanismen som livshållning och andra essayer*. Stockholm: Rabén & Sjögren, 1979.
- . *Essay om naturen, människan och den vetenskapligt-tekniska revolutionen*. Scripta Minora Regiae Societatis Humaniorum Litterarum Lundensis. Vol. 1961/1962:2. Lund: 1963.
- Wägner, Elin. *Tusen år i Småland*. Stockholm: 1939.
- Wilson, Edward Osborne, och Jan Wahlén. *Livets framtid*. Stockholm: Bromberg, 2002.
- Åkerman, Johan. *SDS*, 1 januari, 1967.
- Åström, Kenneth, Christer Engström och Kari Marklund, red. *Nationalencyklopedin*. Höganäs: Bra böcker, 1991.

Internet

anonym. <http://sv.wikipedia.org/wiki/K%C3%A4rnkraft#Historia>. 2006-09-06

anonym. <http://www.wrf.org/news/news0003.htm>, 2006-09-06.